ETNOLOŠKI KROTILEC ZVERINIC
Milko Matičetov, raziskovalec ustnega slovstva

Inja Smerdel

IZVLEČEK
Besedilo o življenju in delu slovenskega folklorista in etnologa, akademika dr. Milka Matičetovega, poskuša biti svojstven obed. Pri njem avtorica za aperitiv, z uvodno besedo, postreže s podatki o dosedanjem pisanju o Matičetovem v slovenskih folkloističnih in etnoloških strokovnih krogih. Kot mikavna predjed sledi presenečenje, zgodba »O Matičetovem in njegovem prvem srečanju s Francijo«. Glavna jed, poglavje »O Matičetovem, človeku in raziskovalcu«, je obogatena z dvema prilogama, s podpoglavjema »Alpes Orientales« in »Rezija«. Prispevek za zaokroženje okusa sklene poobedek, »O Matičetovem, etnološkem krotilcu zverinic«.
Ključne besede: etnologija, folkloristika, Milko Matičetov, biografije, Alpes Orientales, Rezija

ABSTRACT
This article about the life and work of the Slovene folklorist and ethnologist, academician Dr. Milko Matičetov, attempts to be a rich lunch. Its aperitif is the introduction which provides the reader with the existing texts on Matičetov in Slovene folklorist and ethnological professional circles. The enticing starter is quite a surprise, a story about "Matičetov and his first encounter with France". The main course, the chapter "About Matičetov as a person and researcher", is enriched with two side-dishes, subchapters entitled "Alpes Orientales" and "Resia". The article concludes with a desert – "About Matičetov as an ethnological tamer of little creatures".
Key words: ethnology, folkloristics, Milko Matičetov, biographies, Alpes Orientales, Resia

»Pri vseh neznankah, ki smo jim v življenju izpostavljeni, sam zase vsakdo vendar najbolje ve, kako in kdaj je prišel na določeno misel, zakaj je med mnogimi mogočimi potmi ubral prav to in ne druge, kdo mu je pri tem bil morebitni pobudnik, kakšne okoliščine so botrovale njegovi izbiri, kaj mu je to ali ono delo pomenilo, in tako naprej. Lastna pričevanja so za zgodovino katere koli človeške dejavnosti pač nenadomestljiv vir.«
Milko Matičetov (Traditiones 14 (1985), 179)

Beseda za uvod[1]

Petje škržadov. Vztrajno, ujeto v večni ritem. Skrito med drhtečimi iglicami razžarjenih borovcev... In božajoče šumljanje morja. Sanjav objem širjav. Pogled, zazrt v brezkončno dotikanje morja in neba...

Kako pravšnje okolje za tipajoč začetek snovanja besedila o sončnem belolasem nestorju Milku Matičetovem, triinosemdesetletnem Kraševcu, slovenskem akademiku. O slovstvenem folkloristu, vodilnem doma in uveljavljenem po svetu. O filologu in etnologu, ki ga označujejo še posebej človeška in znanstvena širina, iskrena zagledanost v naravo, zaupanje v neusahljivost človeške ustvarjalnosti, strast do besed, zapisanost mediteranskemu Krasu in alpski Reziji in – v zadnjih letih – predan znanstveni, poetični lov na škržade; božanske žuželke, tihotno pojoče v ustnem in mikavno navzoče v drugem slovstvu.

O Matičetovem so že mnoge in mnogi sukali peresa. Najprej, najbolj poglobljeno in temeljito, je o njem leta 1989, ob njegovi sedemdesetletnici, pisala Marija Stanonikova, etnologinja, folkloristka in literarna zgodovinarka. V razpravi *Slovenska različica primerjalne slovstvene folkloristike, Oris raziskovalnega dela dr. Milka Matičetovega*[2] je tehtno predstavila in ovrednotila njegov dotedanji opus, in sicer na podlagi terenskega dela, strokovnega nazora (Živa slovenska pravljica, Geografsko-zgodovinska metoda), zemljepisnega kriterija (Pokrajinski pregledi, Rezija, Alpes Orientales), zgodovinskega kriterija (Ob vrelcih bajanja, Bajeslovje) in drugega (Sinteze, Interdisciplinarne objave, Urednik in bibliograf). Leta 1992 ji je sledil Marko Terseglav, etnolog in folklorist, z objavo pogovora z Matičetovim v Celovškem zvonu,[3] v katerem se je poleg drugega razkrilo nekaj Matičetovih najbolj zgodnjih folklornih objav. In potlej je prišlo leto 1999, z njim osemdesetletnica Milka Matičetovega in slavljencu posvečeni letnik revije Traditiones (znanstvene periodične publikacije Inštituta za slovensko narodopisje) s pravo poplavo študijskih in spominskih besedil: uvodnik[4] tedanjega upravnika inštituta Toneta Cevca; *Narodopisna bibliografija dr. Milka Matičetovega*, ki jo je sestavila Sinja Zemljič-Golob;[5] članek Jurija Fikfaka *»In principi je bila Basida« (in njen po-ustvarjalec)*,[6] ki je osvetlil nekatere manj izpostavljene prvine Matičetovega raziskovalnega dela; prispevek Roberta Dapita *Tradizione orale a Resia / Ustno*

[1] Ta biografski prispevek o Milku Matičetovem, ki je pred skoraj šestdesetimi leti prav v Slovenskem etnografskem muzeju dobil svojo prvo službo, je nastal (na podlagi povabila) za mednarodni kolokvij »Fondateurs et acteurs de l'ethnographie des Alpes«, ki je bil jeseni leta 2002 (14.–16. novembra) v Grenoblu. V francoskem jeziku je objavljen v reviji *Le Monde alpin et rhodanien, 1–3 trimestres 2004*.

[2] M. Stanonik, Slovenska različica primerjalne slovstvene folkloristike, Oris raziskovalnega dela dr. Milka Matičetovega, *Traditiones*, 18, Ljubljana 1989, 7–54.

[3] M. Terseglav, Pogovor z dr. Milkom Matičetovim, *Celovški zvon*, X, 34, 1992, 63–74.

[4] T. Cevc, Ob osemdesetletnici dr. Milka Matičetovega, *Traditiones*, 28/1, Ljubljana 1999, 9–11.

[5] S. Zemljič-Golob, Narodopisna bibliografija dr. Milka Matičetovega, *Traditiones*, 28/1, Ljubljana 1999, 13–28.

[6] J. Fikfak, »In principi je bila Basida« (in njen po-ustvarjalec), *Traditiones*, 28/1, Ljubljana 1999, 29–34.

izročilo v Reziji,[7] poskus primerjave sedanjega stanja s tamkajšnjim delom slavljenca; pregledni sestavek Inge Miklavčič Brezigar *Pomen Milka Matičetovega za zahodne Slovence;*[8] prispevek Alberta Cireseja *Milko Matičetov e i paesi slavi del Molise (Italia) / Milko Matičetov in slovanska naselja v Moliseju (Italija)*,[9] njegov poklon skoraj petdesetletnemu znanstvenemu sodelovanju in prijateljstvu; članek Kataline Munda Hirnök *Porabske poti dr. Milka Matičetovega*[10] in spominski besedili tržaškega pisatelja, prijatelja Borisa Pahorja *O rojenicah ob Milkovi zibki*[11] in prijatelja med etnologi Vilka Novaka *Teden dni pod cincalicami z Milkom Matičetovim*[12]. Matičetovo delo je bilo nazadnje v veliki meri obravnavano tudi v knjigi Etnologija na Slovenskem,[13] disertaciji o zgodovini slovenske etnologije (in o delu posameznih etnologov in folkloristov), ki jo je leta 2000 objavila Ingrid Slavec Gradišnik.

Povabilo iz Grenobla, naj sodelujem s prispevkom o Milku Matičetovem na srečanju »Fondateurs et acteurs de l'ethnographie alpine« ob trideseti obletnici revije Monde alpin et rhodanien, me je tako kar malce zaskrbelo. Kako naj zaobjamem opus takšnih in tolikih razsežnosti, oziroma kaj iz njega naj zajamem? Kaj – poleg smiselnega, strnjenega in bolj ali manj spretnega povzemanja domišljenih besedil mojih predhodnikov – lahko o Matičetovem sploh še napišem? Čeprav bi tudi tovrsten pregled nedvomno pomenil možnost razširjenja mednarodnega pogleda na njegovo delo. In spraševala sem se, ali bi ne bilo zaradi tega bolj korektno, da bi ga ubesedil kdo izmed prej navedenih piscev.

A Matičetov mi je s svojo naklonjenostjo pregnal porojene dvome. Sicer nisva kolega slovstvena folklorista; pred leti naju je zbližalo moje raziskovanje v najbolj vzhodni izmed zahodnih slovenskih pokrajin, na Pivki. Najprej razprava Soseska vasi Selce, ki jo je sprejel v objavo kot takratni urednik revije Traditiones in ob kateri sva se pobliže spoznala ter se ujela v odgovornem, občutljivem odnosu do jezika, do zapisane besede (ko sem uživaje poslušala njegove duhovite ekskurze in hvaležno sprejemala predlagane popravke). In potlej je prišla še knjiga o pivških ovčarjih, o transhumanci. Tako mi je za pogum in za popotnico pred začetkom tega pisanja na pragu poletja podaril separat svojega zadnjega dela *Škržadja antologija 2*,[14] dišeč po komaj posušenem tiskarskem črnilu, s posvetilom: »Inji, ki so naju zbližale sevške ovčke, pred izbruhom škržadjega petja 2002 – prisrčno! Milko M«.

[7] R. Dapit, Tradizione orale a Resia, Un tentativo di confronto fra lo stato attuale e la ricerca di Milko Matičetov, *Traditiones*, 28/1, Ljubljana 1999, 35–50.

[8] I. Miklavčič-Brezigar, Pomen Milka Matičetovega za zahodne Slovence, *Traditiones*, 28/1, Ljubljana 1999, 51–63.

[9] A. Cirese, Milko Matičetov e i paesi del Molise (Italia), *Traditiones*, 28/1, Ljubljana 1999, 65–72.

[10] K. Munda Hirnök, Porabske poti dr. Milka Matičetovega, »Bil sem neučakan, da bi tudi iz Porabja dobil pravljico.«, *Traditiones*, 28/1, Ljubljana 1999, 73–80.

[11] B. Pahor, O rojenicah ob Milkovi zibki, *Traditiones*, 28/1, Ljubljana 1999, 81–84.

[12] V. Novak, Teden dni pod cincalicami z Milkom Matičetovim, *Traditiones*, 28/1, Ljubljana 1999, 85–88.

[13] I. Slavec Gradišnik, *Etnologija na Slovenskem, Med čermi narodopisja in antropologije*, Ljubljana 2000.

[14] M. Matičetov, Škržadja antologija 2, *Primorska srečanja, Revija za družboslovje in kulturo, Letnik XXVI., leto 2002, številka 249*, Posebni odtis z dostavki, Nova Gorica, junij 2002, 57–74.

V najinih pomladnih pogovorih pa mi je natresel v prgišče okruške spomina iz mlajših let; doslej nezapisane pripovedi, ki so me vznemirile, razveselile in potrdile premišljanje, kako daleč in kako globoko v življenje – celo v znanstveno delo – sežejo s svojim vplivom dogodki in izkušnje iz otroštva in mladih dni. Prav ti okruški, te pripovedi dodajajo nekaj soka in sveže barve tokratnemu prispevku o Milku Matičetovem. Začenjam ga s presenečenjem: z mikavno predjedjo, z zgodbo »O Matičetovem in njegovem prvem srečanju s Francijo«. Kot glavna jed z dvema prilogama sledijo poglavje in podpoglavji: »O Matičetovem, človeku in raziskovalcu«, »Alpes Orientales« in »Rezija«. Prispevek za zaokroženje okusa sklene poobedek: »O Matičetovem, etnološkem krotilcu zverinic«.

O Matičetovem in njegovem prvem srečanju s Francijo

Pri podajanju Matičetove pripovedi o prvem srečanju s Francijo (in drugih njegovih spominov in premišljanj) me je vodila ena izmed temeljnih sestavin njegovega strokovnega nazora: izjemno etičen, spoštljiv odnos do pripovedovalcev, nosilcev slovstvene folklore. O tem je zapisal: »V vsakem primeru jih je treba obravnavati kot avtorje in to avtorstvo tudi spoštovati od prvega do zadnjega dejanja, se pravi od zajetja njihovih zgodb v karseda avtentični podobi... Spoštovanje se mora seveda kazati tudi na vseh vmesnih stopnjah, tako pri poštenem navajanju polnih imen avtorjev na vidnem mestu ob samih tekstih in v kazalih, še najbolj pa z nespremenjeno objavo besedil sint ut sunt!«[15] Beseda je zanj vedno na samem začetku; »njena poetična, etimološka in stvarna dimenzija; njej velja posebno mesto, pa naj jo pove preprost domačin, ki jo je slišal od svojih starih staršev, ali univerzitetni profesor. Raziskovalec mora biti njeni podobi, ki je njegov izhodiščni vir, zvest.«[16]

Pogovarjala sva se v maju in v juniju leta 2002 na njegovem domu v Ljubljani, na Langusovi ulici številka 19. Zvočni zapis[17] o Franciji je nastal v sredo 22. maja 2002, ko sem Matičetovega vprašala, česa za Grenoble nikakor ne smeva pozabiti:

»Torej tam bi na vsak način bilo – ne bi smeli pozabit – jaz bi že tako vpletel in tako naprej – svoje bivanje v Franciji med vojsko. Jaz sem bil tam – smo – Italijani ko so prišli, ne – takrat so, štiridesetega ne, so videli, da že hiti Hitler; da je pred Parizom in so rekli: "Kako bomo pa mi zdaj? On bo pa vse pozobal, vse, kar je vrednega, mi pa tukaj križem rok sedimo pa gledamo, poslušamo in trpimo. Dajmo še mi." In so na vrat na nos hitro naredili, da so (to ne vem), da so 10. junija štiridesetega tudi oni napovedali vojsko Franciji in Angliji. Da so lahko tudi oni šli tja in seveda so rekli: "To je naša zibka" in so šli v Savojo. In seveda so jih tudi ustavili.

In jaz sem bil pa – kdaj je bilo to: enainštiridesetega – tudi na en tak šnelziderkurz v oficirsko šolo so me dali tam v srednji Italiji (za študente, v

[15] M. Stanonik, *op. cit.*, 16; navedeno po: M. Matičetov, Sint ut sunt, /polemika z D. Nanevskim/, *Traditiones*, 15, Ljubljana 1986, 249–254.

[16] J. Fikfak, *op. cit.*, 30, 31.

[17] Kaseto M.M. št. 1, inv. št. A 02/1, in transkripcijo hrani Oddelek za dokumentacijo Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.

umbrijskem Spoletu) *in potem prva moja služba je bila – v tiste enote sem prišel Guardia alla frontiera, torej graničarske enote – in mene je doletelo, da sem tam varoval mejo, da ne bi Francozi čez tiste svoje tri, štiritisočake udrli v Italijo, ne, ko so imeli druge skrbi, mislim. Njim je šlo za dobit pogačo, Italijanom. In so šli naprej kolikor so mogli – v tistole Haute Savoye – od Modana ko gre železnica gor na severovzhod. Proti severovzhodu, tam je dolina Haute Maurienne in tisto dolino so dobili pa ne vem če še kje kaj. In potem so jih ustavili. Tako da niso nič dobili; samo en reženj; toliko, da so se lahko pohvalili.*

In sem jaz takrat bil na meji, sem prišel oktobra enainštiridesetega tja in potem gor v januarju dvainštiridesetega smo imeli en takle enomesečni tečaj (francoščine) *v tistemle Napoleonovem – prej je bil samostan enkrat, pol je Napoleon tam bival, al pravijo, da je – ob jezeru v Mont Cenisu. In potem smo bili tam januarja – junija meseca smo se pa pomaknili na oni kraj v Lanslebourg, prvi večji trg na oni francoski strani. In potem – moja enota je pa bila nekje v Termignonu (ena vasica); in tam sem jaz rekel: "To je treba izkoristit" – in sem dobil eno staro gospo za inštruktorico. In sem se začel francoščino učit. Pa govorili smo in sem povedal, da sem Slovenec in tako naprej. In so rekli, da moram prit po vojski.«*

V enoti, v kateri je Matičetov služil, so imeli o njem že v oficirski šoli zapisan podatek, da zna hrvaško. Iz Termignona so ga tako sredi avgusta 1942 poslali v Rim, da bi opravil izpit za tolmača iz srbohrvaščine. Ob vračanju je bila njegova četa nekje visoko na orožnih vajah. *»So mi točno povedali, kam moram it, ampak sem vseeno veselo zašel in – seveda – je bil že mrak in nisem jaz mogel tam ískat ponoči koga, pa kríčat in tako naprej; sem rekel: "Čez dan bom že našel." In sem prosil tam tako – kjer je bila luč – so bili eni domačini in sem tam pri njih prespal. Ne vem – al na senu al kakor koli; dali so me, spravili pod streho. In potem sem zjutraj pa lahko našel svojo četo. Tako da sem preizkušal, kako je šlo* (z znanjem francoščine).

Potem sem jaz oktobra dobil dekret – so me premestili pa dol vrgli v Dalmacijo. Dubrovnik je bil moje mesto. Tam sem bil tolmač.«

A to je že druga zgodba. Prva pa je skrivala še presenečenje; biser, ki ga je odkrila slutnja in – glede na vojni čas – morda ne prav navadno vprašanje: Ali ga je v francoskih gorskih vaseh tedaj kaj strokovno vznemirilo ter pustilo kakšno ubesedeno sled? (Ko sva pozneje podobno razpredala o času služenja v Dubrovniku in o njegovih hercegovskih poteh, mi je razkril, da tudi tam strokovno ni miroval.)[18]

»V kraju kjer sem bil je bilo isto kot tam pri nas. Isti sistem, ne, da ni bila Kopriva moja – je bila Capriva del Carso in tako naprej. (Dutovlje so bile

[18] V vzhodni Hercegovini je v aprilu in maju 1943 zapisal dve varianti pripovedke, ki jo je leta 1818, v Srbskem slovarju, pod naslovom »Carigrad«, objavil Vuk Stefanović Karadžić (mednarodni motiv – tip 100 v delu Typen türkischer Volksmärchen iz leta 1953 – o (sežgani) lobanji (vladarja), ki z dotikanjem, vonjanjem ali z zaužitjem njenega pepela oplodi žensko; rodi se dete – junak, kralj...). Do obeh variant je prišel s »prvim poskusom načrtnega povpraševanja o tej pripovedki,« kot je zapisal v svojem prispevku *Uz nove varijante Vukove priče »Carigrad«*, na 180. strani zbornika Tretjega kongresa folkloristov Jugoslavije v Črni gori (od 1. do 9. 9. 1956), Cetinje 1958, 179–184. Separat mi je Matičetov pritresel med pisanjem.

Duttogliano in Krajna vas Villa Cargna.) *Tam ni bil Giaiún kot so oni rekli ali Venáus kot so rekli; je bil Venalzio in Giaglione, in tako naprej* (Oulx je bil Ulzio), *in iz Suse, kjer sem jaz bil, smo morali tudi hodit tako na preglede, na – vizitirat razne postojanke in jaz sem prišel v ta Giaglione pa eden* (njegov podoficir) *je imel pa deklico v enem kraju.* (V Ramatsu kot se je pozneje spomnil.) *Te vasi – ta kraj je – frankoprovansalski govori. In jaz sem tam dobil – s pomočjo tega* (fanta) *sem dobil fotografijo, ko orjejo. Mati in hči vlečeta plug, oče pa odzadej drvari. Ker je prav to – teren takle kot v Baški grapi, ne – strmina – in zato ni – o kakšnih volih ni bilo za mislit. In potem pri tisti – v tisti družini jaz sem bil povezan takrat bolj lingvistično; od atlasa italijanskega sem eno točko – tam je bilo eno od tistihle vprašanj – oziroma izpolnit tisto zgodbico iz Svetega pisma; tisto o izgubljenem sinu. In to sem jaz dobil iz tiste vasi* (iz Ramatsa), *od koder imam* (fotografijo). *Prav tiste iste. Tisti jaz zapis imam.«*

Prazen formular za zapis frankoprovansalske narečne različice zgodbe o izgubljenem sinu je dobil ob enem izmed svojih enkrattedenskih odhodov v Turin, ko je *»imel prosto«*. V mestu je obiskal profesorja Mattea Bartolija, ki je bil takrat na čelu Italijanskega lingvističnega atlasa (ALI). Ta ga je vprašal, kje služi, in ko je slišal odgovor, se je prav vznemiril: *»Joj! (je rekel) Tam pa govorijo frankoprovansalsko – (in tako naprej).«* Takoj sta se dogovorila za sodelovanje.

»Od tiste, ki je bila na fotografiji, je njen zaročenec, ali fant – ne, je on tisto – ne, je ona – jaz sem imel tisti formular prazen, ne, papir, na katerega je ona zapisala. Je ona sama zapisala, kako je bilo prav, ali ne prav.«

Različica zgodbe o izgubljenem sinu, leta 1942 zapisana v frankoprovansalskem narečju, pozabljena, po naključju oživljena in morda celo objavljena (Matičetov pomni, da je besedilo izročil osebno Bartoliju), tako postaja po Matičetovi zaslugi dostopen delček alpske slovstvene folklorne dediščine; pa tudi po zaslugi ljudi, s katerimi se je v objemu savojskih tritisočakov spoprijateljil in se med njimi (kot pravi) *»v marsikaterem pogledu počutil kot doma«*.[19]

Matičetovemu prvemu, medvojnemu srečanju s Francijo in Francozi jih je potlej, v dolgih letih plodnega znanstvenega dela, sledilo še nekaj. Najprej se je spomnil Paula Delaruea, ki ga omenja v svoji leta 1961 objavljeni disertaciji[20] o tedaj malo znani evropski zgodbi o sežganem in prerojenem človeku. Zarodek te primerjalne študije je bila Matičetova prva objava v italijanščini, *Sant'Andrea nasce due volte in un canto narrativo dal Carso triestino*.[21] Delarue, ki je bil v času njunih stikov podpredsednik francoskega etnografskega društva in hranitelj rokopisne zbirke Achille Milliena »Contes et légendes de Nivernais«, je Matičetovemu priskrbel tri francoske variante; in bil je tisti, ki je slovenskega raziskovalca opozoril,

[19] Po najinih pogovorih spomladi 2002, ko so plimovanje spominov sprožala moja vprašanja, se je Matičetov usedel ter prvo srečanje s Francijo zapisal s svojimi besedami, tudi z nekaterimi bolj natančnimi podatki, in ga zabelil s posameznimi pripovednimi ocvirki.

[20] M. Matičetov, *Sežgani in prerojeni človek*, Dela SAZU, II. razred, 15, Ljubljana 1961, 19.

[21] M. Matičetov (podpis: Bogomilo Omari), Sant' Andrea nasce due volte in un canto narrativo dal Carso triestino, *Lares*, 11, Roma 1940, 172–175.

da je zgodba o sežganem in prerojenem človeku izpričana tudi v Franciji. »*En drobec*« iz svoje disertacije je potem Matičetov leta 1960 predstavljal na kongresu v Parizu.

In potlej je imel nekaj časa stike tudi s francosko folkloristko Geneviève Massignon. »*Je imela podobne želje in ambicije kot jaz,*« se je spominja Matičetov. Leta 1965 je napisal oceno njene knjige »Contes corses«.[22] »*Sem bil nezadovoljen; ker je ona na Korziki bila in Korzičani – ali tisti, ki pripoveduje – on ima zmeraj svoje poslušalstvo.* (V letih, ko je tam zapisovala, naj bi bilo takšno pripovedovanje še živo.) *In ona je dobila take ljudi, ki so znali in pripovedovali po francosko! Le na koncu ima ene tri v originalu, ker je posnela na trak. Vseh tistih petdeset pravljic – če bi bile vse povedane v korziškem narečju, bi knjiga imela dosti večjo vrednost. To je tako sočno. In francoščina – kolikor je lep jezik in tako naprej – je vse razredčeno – kakor ko daste limonado pa dosti vode – medtem ko ono je pa sladko kakor hočete. Tista iz ust kakor pripoveduje... V kateremkoli jeziku.*« V objavljeni oceni in v sočnem spominu nanjo je jasno prepoznavna že omenjena sestavina njegovega strokovnega nazora: etičen in spoštljiv odnos do nosilcev slovstvene folklore, do narečne besede – torej do zajemanja zgodb v karseda avtentični podobi. V tem je – kljub svoji blagosti – brezkompromisen. »*Pa ne vem, ali mi je zamerila...,*« je Matičetov sklenil spomin na Massignonovo.

V junijskih pogovorih,[23] ob koncu spominov na francoska srečanja, pa se je kar naenkrat pojavilo še ime Charlesa Joistena, ustanovitelja revije Monde alpin et rhodanien, raziskovalca ustnega slovstva in še posebej alpskih domišljijskih bitij... Beseda je tedaj tekla o Alpes Orientales, svobodni delovni skupnosti etnologov in folkloristov, raziskovalcev ljudske kulture vseh narodnosti v vzhodnih Alpah, ki so se med letoma 1956 in 1975 sestajali zdaj v tej zdaj v oni deželi tega dela Evrope. Francozov – pač geografsko – ni bilo zraven; a Matičetov in eden izmed italijanskih članov Alpes Orientales, Gaetano Perusini iz Vidna, sta bila v tem obdobju povabljena na srečanje v St. Pierre v dolini Aoste, ki se ga je iz francoskega alpskega sveta, iz Grenobla, udeležil prav Charles Joisten. »*Takrat sem njega spoznal in kmalu po tistem je Joisten umrl,*« je obžaloval Milko Matičetov; saj bi to novo znanstvo drugače nedvomno dalo kak mikaven primerjalni alpski sad.

O Matičetovem, človeku in raziskovalcu

In zdaj k glavni jedi – k Matičetovem človeku in raziskovalcu. K zmesi njegovega osebnega življenja in znanstvenega dela, ki sta le pri redkih posameznikih tako zlita, prepletena, spojena. Od kod se je vzel ta mož – »po srcu Kraševec, po znanstveni širini svetovljan«[24] –, ki je strokovno in drugače prijateljeval po vsem

[22] M. Matičetov, Geneviève Massignon: Contes corses – *Vidya* (Trapani) 3, 1965, 54–56; *Journal of the Folklore Institut* (Bloomington) 3, 1966, 84–88.

[23] Kaseto M. M. št. 3, inv. št. A 02/3, in transkripcijo hrani Oddelek za dokumentacijo Slovenskega etnografskega muzeja.

[24] T. Cevc, *op. cit.*, 9.

romanskem svetu (še posebej italijanskem), po alpskih in drugih deželah, in to še v letih, ko je bilo v našem delu Evrope drugače glasno slišati s tedanjo ideologijo pognojeno vojaško krilatico: »Neprijatelj uvjek vreba sa zapada«?

Matičetov je doma na zahodu Slovenije. Na Krasu. V pokrajini, ki se s slovenske strani meje razteza čez na italijansko. V kamnitem svetu kamnitih hiš, ki se s svojim robom spogleduje z morjem. V deželi Kosovelovih[25] brinjevk in borov, ki na pomlad ozeleni s trto, se poleti razbeli in uglasi s škržadi, jeseni ogrne z žarečim rujevim pregrinjalom in se pozimi, vsa prepišna, prepusti plesu z ledeno burjo. V slovenski pokrajini, ki je – čeprav za mnoge pust in samoten svet – rodila številne umetnike: pesnike, pisatelje, slikarje... Tudi Matičetovega; znanstvenika, ki je bil zmeraj blizu umetnosti.

Matičetov je sin Juga, otrok Mediterana. Mati ga je 10. septembra leta 1919 povila v Koprivi, kraški vasici z okrog tristo prebivalci, le nekaj kilometrov oddaljeni od Tržaškega zaliva. Nad kamnitim vhodom v ubožno koprivsko domačijo je še danes mogoče prebrati letnico 1884 in začetnici MZ. Vklesal jih je Milkov ded, kamnosek Matija Zega, po domače Matiče, pogost krmar na dečkovih otroških poteh in v marsičem njegov prvi učenik. »*Otroka me je vodil po gmajni in me uvajal v skrivnosti narave...,*«[26] je Milko leta kasneje ubesedil pomen njegove duhovne zapuščine, ki ga je zaznamovala za vse življenje. Tako kot druga kraška dediščina, kakršno je – še mladenič – prav pretresljivo razkril v črtici *S culo v svet*, objavljeni v ilegalni[27] književni reviji Brinjevke (pod psevdonimom Vane Bilič). V tem svojstvenem spisu, simbolni podobi kraške revščine, je umetniško združil nekaj avtobiografskih, izkustvenih sestavin z bistvom kraške usode. V njem med drugim pravi: »*Pa menda so že rojenice ob moji zibeli – pri sosedovih izposojeni – določile, da bom moral večji del živeti zdoma. Saj so vedeli naši, da pridem na svet, a kaj ko ni bilo občem kupiti vsako malenkost, kamor spada tudi zibka. Pomnim, kako jo je mati nesla spet k sosedovim, ko sem jo odrabil. Capljal sem zraven in najbrž mi je bilo hudo, zelo hudo.*« Ko je v tej isti črtici spraševal staro mater, kaj mu bo zapustila, mu je povedala, da ima »*polovico hiše ob cesti, senožet in dolinico na gmajni*«; a ko jo je v drugo vprašal, mu je odgovorila: »*Orehovo skrinjo, sinek, in vse hribe in doline, kar jih je od Žekanca do Čavna.*«[28] Topla kamnita revščina in prepišno bleščeče sonce. Materialno uboštvo in duhovno bogastvo. To je bila kraška dediščina, ki je Matičetovega določala in ga neusahljivo napajala. (Podobno kot Alberta Camusa Alžir; tamkajšnji revščina (ki zanj »nikoli ni bila nesreča«) in svetloba (ki je »vanjo

[25] Pesmi tega slovenskega poeta je francoskim bralcem približal prevod M. Allena.

[26] M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, *Novi svet*, 5, Ljubljana 1950, 382.

[27] Velik del zahodne Slovenije – tretjina slovenskega ozemlja in prebivalcev – je bil v letih med 1. in 2. svetovno vojno pod italijansko oblastjo. Prepovedi izdajanja in tiskanja publikacij v slovenskem jeziku so se v fašistični dobi postavljali po robu posamezni skrivni listi in literarne revije.

[28] Navedeni odlomki iz Matičetove črtice so objavljeni v spominskem besedilu B. Pahorja, O rojenicah ob Milkovi zibki, *Traditiones*, 28/1, Ljubljana 1999, 82–84.

razlivala svoje bogastvo«). Obe plati je umetnik varoval globoko v sebi kot edinstveni vir.[29])

S kraške domačije v svet pa je Matičetov raznesel tudi »in predvsem nenavadno ljubezen, ki jo bo gojil do slovenske besede, do bistva naše biti in našega razmerja do človeka in sveta«,[30] kar so mu – poleg hudega – z besedami prijatelja, pisatelja Pahorja, napovedovale že rojenice ob izposojeni zibeli. Na zahodnem robu Slovenije je namreč odraščal v letih med obema svetovnima vojnama, v času, ko je bila Primorska pod Italijo. V obdobju, ko je bilo tudi otrokom – razen doma, po vaških poteh in po gmajnah – prepovedano govoriti v svojem jeziku in ko je na vseh javnih mestih pisalo: »Qui si parla soltanto italiano.« Ta čas je Matičetovega oblikoval v poslušalca in zbiralca slovenske besede v njenem najširšem pomenu, kar je njegovo »nenavadno ljubezen« raztegnilo vse od posamezne besedice, rekov, pesmi, pravljic in povedk, tja do drugih raznovrstnih sestavin slovenske duhovne kulture. Poklicno so ga tako zaznamovala še posebej deška in dijaška leta šolanja na goriški škofijski klasični gimnaziji (od 1930 do 1937), kjer so tudi v času najhujšega fašizma poučevali slovenščino.[31] Prav tam se je srečal z dvema izmed četvero mož, »ki so kakor štirje stebri« vplivali na njegovo življenjsko in strokovno usmeritev. Dvojica Virgil Šček in Ivo Juvančič mu je dajala zgled za držo pokončnega Slovenca pod italijansko oblastjo; prvi izmed njiju pa mu je obenem odpiral oči za bogastvo slovstvene folklore v domačem okolju.[32] Tako je Matičetov začel zbirati, kar se je tedaj imenovalo »narodno blago«. Dostikrat je zapisoval kar med sošolci, na goriški gimnaziji zbranimi z vseh koncev Primorske, ter pletel med njimi zbiralno mrežo. In ni jih bilo malo, ki so mu »po malih in velikih počitnicah« prinašali od doma zapise ljudskih pesmi, povedk, pregovorov in narečnih besed, saj je bil Milko – kakor ga pomni prijatelj pisatelj Pahor – svojstven misijonar.[33] Tako osebno zavzet je imel od rosnih začetkov zelo subjektiven odnos do vsega, kar je kdajkoli raziskoval; zbiral in potem objektivno znanstveno nadgradil. Prav v gimnazijskem obdobju, šele šestnajstleten, je na primer v domači Koprivi med drugim zapisal pesem, ki je po svojem motivnem jedru o dvakrat rojenem človeku čez leta postala del njegove doktorske disertacije; temeljne primerjalne študije *Sežgani in prerojeni človek*.[34] Komaj šestnajstleten pa je prišel tudi do prve folklorne objave (kot je povedal v intervjuju z Markom Terseglavom: »*Moja prva objava te vrste bo najbrž povedka o Kralju Matjažu in soli, ki je bila objavljena v skrivnem dijaškem listu Tihe besede.*«), v Gorici, leta 1935. Do študijskega obdobja jih je potlej nanizal

[29] Iz uvoda k Izbranim esejem, na strani 8. (A. Camus, *Izbrani eseji*, Ljubljana 1998. /Prevedla Alenka Moder Saje/).

[30] B. Pahor, *op. cit.*, 83.

[31] I. Miklavčič–Brezigar, *op. cit.*, 52.

[32] M. Stanonik, *op. cit.*, 7.

[33] B. Pahor, *op. cit.*, 81; I. Miklavčič-Brezigar, *op. cit.*, 52 (navedeno po M. Terseglav, *op. cit.*, 70); M. Stanonik, *op. cit.*, 7.

[34] M. Stanonik, *op. cit.*, 7.

še nekaj: »*Prgišče primorskih pregovorov je prinesla Mladika 1937*«[35] in tri lirične bisere *Narodne iz Prosnida v Benečiji* – že tedaj z navedbo oseb, pri katerih jih je nabral – ilegalna književna revija Brinjevke, v Tomaju, leta 1938.[36]

Ljubezen do besed, do jezikovne kulture in književnosti je Matičetovega po maturi (od 1938 do 1943) ponesla na študij klasične in moderne filologije v Padovo. Tam je stopil na njegovo pot tretji izmed četvero mož, posebej pomembnih za njegovo življenje in delo: italijanski slavist Arturo Cronia, ki ga je »*učil abecede znanstvenega dela*«.[37] Z vpisom smeri »belle lettere«, s poudarkom na slavistiki, je Matičetov vstopil v odprto intelektualno okolje padovanske univerze, ki je omehčalo njegovo »narodno obrambno« držo. Fašistične ideologije tam ni bilo čutiti. Gonja proti slovenski besedi, kot je pripovedoval, »*je bila na srečo omejena na Julijsko Krajino*«. V Padovi so profesorji varovali svoje študente in spodbujali njihovo raziskovalno delo na terenu: zapisovanje ter obravnavo slovenskih dialektov na italijanskem ozemlju.[38] Tamkajšnje intelektualno okolje in sam študij sta Matičetovemu odprla civilizacijske in kulturne širjave. Stik z romanskim svetom je tedaj prerasel zgolj geografsko določenost in se je močno ugnezdil v njegovo življenje. Celo na osebni ravni, ne le s poklicnimi prijateljstvi. Svojo zvesto življenjsko sopotnico, svojo »*déklico*« in potlej ženo Vido, tudi slavistko, je na primer spoznal nikoder drugod kot »*v Benetkah, pod turnom svetega Marka*« (za binkošti leta 1939, ko je prišla tja z izletom slovenskih železničarjev iz Ljubljane), najverjetneje med enim izmed svojih prazničnih vračanj v domačo Koprivo. S Krasa v Padovo in spet domov se je namreč v času študija s kolesom preseljeval po dva do trikrat na leto (v eno smer po okrog 210 kilometrov). Na primer junija, po izpitih, je odhajal ob 9 uri zvečer »*in ob 9 uri zjutrej sem bil pri Soči, se okopal*« in še malo, pa je bil doma. »*Potlej so me rešli – Viktor Emanuel – ko so me poklicali varovat francosko mejo,*« se je pošalil med obujanjem spominov na svoje študentske kolesarske podvige.

Matičetova padovanska leta pa niso bila le v marsičem usodna, temveč tudi zelo plodna. V njih je že s svojimi študentskimi objavami »začrtal okvir, znotraj katerega se suče pri svojem znanstvenoraziskovalnem delu«,[39] je zapisala razčlenjevalka njegovega folklorističnega opusa Marija Stanonikova. Med prvimi petimi, zavoljo tega pomembnimi mladostnimi objavami, je zadnja, o rezijanski pripovedni pesmi – tedaj še nedolžna napovedovalka njegovega raziskovalnega razkošja v Reziji, v »*zapuščenem slovenskem kotičku*«[40] – izšla leta 1944 (v Etnologu, glasilu Etnografskega muzeja v Ljubljani); vse druge so štiri leta mlajše. Prvi dve – o koledovanju v tomajski župniji in na Krasu in ocena Šašljeve zbirke slovenskih pregovorov – sta »signifikantni po svojem strokovnem nazoru, od

[35] I. Miklavčič-Brezigar, *op. cit.*, 52 (navedeno po M. Terseglav, *op. cit.*, 72).

[36] B. Pahor, *op. cit.*, 82.

[37] M. Stanonik, *op. cit.*, 7. Zraven A. Cronie je Matičetovemu – po njegovem osebnem pričevanju – ostal v lepem spominu tudi profesor Carlo Tagliavini.

[38] I. Miklavčič-Brezigar, *op. cit.*, 53.

[39] M. Stanonik, *op. cit.*, 8.

[40] Ibid., 9 (navedeno po M. Matičetov, Rezijanska pripovedna pesem, *Etnolog*, 17, 1944, 26–33).

katerega Matičetov ni nikoli odstopil, ampak ga je le razvijal in krepil«.[41] Iz obeh je mogoče razbrati naslednja izhodišča: njegovi posebni ljubezen in skrb veljata Primorski, zahodni Sloveniji; vabi k zbiranju gradiva, pri čemer mu gre najprej za njegovo pristnost; meni, da šele trdnost obravnave in naslonitev na čim bogatejše gradivo na podlagi primerjave omogočata ustrezna sklepanja. Tretja in četrta objava iz tega časa pa sta drugače pomenljivi. S prvo se je pogumno in prav nič začetniško odzval na tedanje študije o Lepi Vidi izpod peresa ljubljanskega literarnega zgodovinarja in etnologa Ivana Grafenauerja, četrtega izmed mož – stebrov, ki so s svojim vplivom »podpirali« Matičetovo življenjsko in strokovno usmeritev. Pretežno slovansko usmerjenega in v nemškem kulturnem krogu razgledanega slovenskega humanista je pri tem opozoril, naj pri svojem delu nikakor ne obide zahodne, romanske soseščine. Za zgled pri zbiranju gradiva mu je ponudil Finsko ter s tem geografsko-zgodovinsko metodo, ki jo je v nadaljnjih letih na Slovenskem sam dodobra utemeljil. Druga in obenem zadnja mladostna objava, prva v italijanščini, že omenjeni *Sant'Andrea nasce due volte...*, pa je pomembna tako zaradi pričevalnosti o Matičetovi rodovitni navezanosti na italijanski kulturni krog kot kot zarodek poznejše primerjalne študije o sežganem in prerojenem človeku.[42]

Pod svoja zgodnja besedila se je Matičetov podpisoval na različne načine: kot Milko Ukmar, torej z imenom in priimkom, ki ju je dobil ob rojstvu; v primeru italijanske objave kot poitalijančeni Bogomilo Omari in pod mislimi ob Šašljevi zbirki na primer s psevdonimom Vane Orel. Leta 1940 pa je iz bolgarščine v italijanščino prevedel nekaj literarnega – novelo »La strada« Angela Karalijčeva – za revijo La Bulgaria, ki jo je izdajala bolgarska ambasada v Rimu. *»In takrat sem se jaz prvič podpisal Milko Matičetov.«* Za tem se je moral podpisovati kot Omari vse do septembra 1943, ko je *»v srajci in v kratkih hlačah lepo šel ven«* iz vojašnice v Dubrovniku in je *»Italijanom rekel 'adijo!'«*. In potlej, ob koncu vojske leta 1945, ko so doma v Koprivi (ki je tedaj spadala pod cono A) popisovali prebivalstvo in izdajali zavezniške osebne izkaznice, se je dal vpisati kot Milko Matičetov – *»po dedu, ki je bil Matiče«*; in tako je ostalo.

Leto 1945 je pomenilo tudi tisti časovni mejnik, ki je Matičetovega pripeljal v Ljubljano. Najprej je prišel kot partizan prekomorec, s svojo tankovsko brigado. V njej je urejal list Jeklena pest. Soborcem se je vtisnil v spomin z značilno značajsko potezo, ki ga označuje še danes. Skoraj vsega, kar počne – najsi raziskuje najsi piše – se loteva s strastjo, vendar mirno – »con calma«. Ves potopljen v delo pogosto pozabi na okolico. In tako so ga imeli v brigadi za vremenarja nevarnosti. »Milko še piše,« so rekli in se zanesli, da jim zaenkrat nič ne preti.[43] Ko se je po majskem koncu druge svetovne vojne končno razlezel mir, pa je Matičetov v Ljubljani dobil prvo službo. Bil je povabljen, da se kot kustos pridruži kandidatu za direktorja Borisu Orlu pri nujni obnovi delovanja Etnografskega muzeja. Jeseni 1945, 21.

[41] Ibid., 8.

[42] Ibid., 8, 9.

[43] Pričujoči spomin enega izmed njegovih soborcev mi je sporočila Matičetova dolgoletna sodelavka in soseda, etnologinja Sinja Zemljič-Golob.

septembra, sta skupaj »*zaorala,*« kot pravi Matičetov, »*in v nekaj letih dosegla, da je muzej zadihal s polnimi pljuči in začel spolnjevati svoje kulturno-izobraževalno-znanstveno poslanstvo. Za prvi maj leta 1947 so bile na novo preurejene in odprte razstavne zbirke in leta 1948 je bilo obnovljeno izhajanje muzejskega strokovnega glasila (prej, od leta 1936, Etnolog 1–17; od 1948 Slovenski etnograf in od 1991 spet Etnolog).*[44] Za Matičetovega je bilo delo v muzeju poleg drugega tudi »priložnost, da je po demobilizaciji iz JLA leta 1945 nadaljeval že pred vojno začeto delo, za etnografski muzej pa priložnost, da izpopolni eno od takratnih belih lis na območju delovanja, saj je bilo po drugi svetovni vojni v muzeju najmanj predmetov z območja Primorske.«[45] Tako se je Matičetov »*kot zahodnoslovenski rojak*« ves čas svojega službovanja v muzeju »*posebej angažiral za slovensko ozemlje, ki je po zlomu habsburške monarhije bilo dodeljeno Italiji,*« in tudi njegove strokovne vezi z italijansko stranjo niso bile nikoli zanemarjene.[46]

Matičetov in Orel sta bila delovno ubrana dvojica; drug drugemu namreč nista bila neznana. »*Jaz sem se že prej poznal in si dopisoval z Borisom Orlom,*« mi je pripovedoval Matičetov. »*On je zvedel, da je tam na Krasu – da stika in nabira take stvari en takle Milko in sva si dopisovala.*« Leta 1942 je potem Matičetov dobil posebno dovoljenje in v Padovi priporočilo profesorja, da študira slavistiko, ter je tako še v medvojnem času uspel obiskati Ljubljano. »*Sem obiskal Orla, Ložarja, Etnografski muzej, Ramovša, Grafenauerja, Marolta in vse take ljudi,*« nedvomno središčne osebnosti tedanjega strokovnega življenja. Po vojski je sam postal eden izmed njih. Z Orlom in z dvema drugima, povojnima strokovnima stebroma, kakršna sta bila profesor Vilko Novak (z etnološke stolice na univerzi) in dr. Sergij Vilfan, so na primer že leta 1948 uspeli spraviti v tek izjemno, v marsičem še do danes nepreseženo, skoraj poldrugo desetletje trajajoče raziskovalno delo terenskih ekip Etnografskega muzeja v različnih slovenskih pokrajinah, katerega namen je bil »*med drugim pripomoči, da bi muzej čimprej prerasel nekdanji deželni (»kranjski«) okvir in se prelevil v osrednjeslovensko ustanovo*«.[47] Rezultati teh delovnih prizadevanj so nekatere temeljne zbirke muzeja, obsežen fotografski fond in bogastvo terenskih zapisov. Matičetov je bil z muzejem v trinajstih ekipah od osemnajstih: na terenih Šenturje (Šentjurij) – Škocjan (1948), Šmarje – Sap (1949), Dekani (1949), Marezige (1950), Šentvid pri Stični (1950), Mokronog (1951), Kobarid (1951), Trenta (1952), Goriška Brda (1953), Brkini (1955), Kostanjevica (1956), Vipava (1958) in Črni vrh nad Idrijo (1959), tudi v letih, ko je že prešel na Inštitut za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti (1952). Vodil je skupine za duhovno kulturo. Na njegovih zvezkih stoji zapisano – pripovedništvo.[48] Spominja se

[44] Iz Matičetovega tipkopisa, ki mi ga je konec septembra 2002 prijazno izročil za zgodovino muzeja.

[45] I. Miklavčič-Brezigar, *op. cit.*, 57.

[46] Iz navedenega tipkopisa, v katerem pravi še naslednje: »*Pri svojem pisanju je Matičetov zmerom rad dajal prednost temam, ki so bile kakorkoli povezane s slovensko-italijanskimi mejnimi kraji, poročal je o delu in publikacijah italijanskih strokovnih kolegov, skrbel za redne stike z njimi, se udeleževal njihovih srečanj, pisal v njihova glasila in vabil tudi nje k pisanju pri nas.*«

[47] Iz Matičetovega tipkopisa (gl. op. 44).

[48] Po podatkih iz Oddelka za dokumentacijo Slovenskega etnografskega muzeja.

še posebej raziskovanja v Soški dolini (Kobarid) in v Trenti, v svoji zahodni Sloveniji: *»Tam sem jaz zelo lepe stvari našel.«* In pa Brkinov, kjer je prišel na sled do 1955 živemu verovanju o otroku, rojenem v kačji podobi. Kar je našel v odmaknjenem alpskem delu Primorske, od izvira Soče v Trenti tja do Mosta na Soči, in kar je temu še dodal na podlagi pisnih virov, je skoraj dvajset let pozneje strnil v enega izmed svojih pokrajinskih pregledov, v sestavek *Duhovna kultura v gornjem Posočju*.[49] Brkinsko najdbo je skoraj sočasno razkril v razpravi *Duhovin v Brkinih. Tristo let pričevanj o otroku, rojenem v kačji podobi.*[50] Matičetovo sedemletno muzejsko obdobje je bilo nedvomno, kot sam pravi, *»zelo intenzivno; mi ni žal«*. A čeprav se z materialno kulturo v njem ni kaj dosti ukvarjal, se zdi očarljivo, da bo v muzejskem spominu ostal zapisan še posebej v zvezi z eno izmed najbolj pomembnih muzealij; z najdaljšim in najenovitejšim predmetom, s čupo (po italijansko »zoppolo«). S sedemmetrskim drevakom, s kakršnim so odhajali na morje slovenski ribiči iz kraških vasi med Trstom in Devinom. S predmetnim dokazom o večstoletnem obstoju slovenske etnije v teh krajih. *»Sem tisto čupo spravil v kontrabant gor čez,«* se še danes z veseljem spominja s prebrisanim nasmeškom in tako potrjuje, da je bil prav on tisti mož, ki je poskrbel – sicer z vsemi potrebnimi papirji, a vendar tudi s precejšnjo mero drugih spretnosti, neobhodnih v razrahljanih povojnih letih –, da je čupa leta 1948 iz slovenske vasi Nabrežina[51] v Tržaškem zalivu, ki je bila tedaj v coni A »svobodnega tržaškega ozemlja«, varno priplula v cono B in potlej v Etnografski muzej v Ljubljano. *»Za čupo sem se jaz spravljal, da bom pisal o teh drevakih; da bom eno širšo stvar napisal.«* A po temeljitih začetkih o njihovi terminologiji in prvih zbranih podatkih o drugih jadranskih gnezdih čup (o Bakru mu jih je posredoval hrvaški etnološki starosta Milovan Gavazzi), je Matičetovega odneslo na terene; med pravljičarje in v pravljice.

Leta 1952 ga je akademik Ivan Grafenauer pritegnil k delu v konec leta 1951 ustanovljeni Inštitut za slovensko narodopisje Slovenske akademije znanosti in umetnosti, kamor se je v celoti preselilo proučevanje ustnega slovstva. Od tam se Matičetov – kot je slikovito povedal – ni več premaknil do 31. maja 1985, ko je ob odhodu v pokoj dal prostor mlajšim močem.[52] Tam je leta 1955 doktoriral, bil v letih med 1975 in 1985 predstojnik inštituta, od leta 1974 do 1985 urednik inštitutskega zbornika Traditiones (ki ga je tudi soustanovil),[53] bil potem leta 1995 izvoljen za izrednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti in leta 2001 – za krono svojega razdajanja znanosti – za njenega rednega člana. V vseh teh letih je njegovo delo prinašalo tudi priznanja in nagrade – domače in tuje (na

[49] Predavanje na 18. kongresu jugoslovanskih folkloristov v Bovcu 1971, objavljeno v Zborniku, 1973, 43–52.

[50] V *Traditiones*, 2, Ljubljana 1973, 63–78.

[51] K imenu Nabrežina mi je Matičetov ubesedil naslednjo opombo, ki mikavno razkriva širine njegovega znanja in poti premišljanja: *»To slovensko ime je Giosuè Carducci, prvi italijanski nobelovec za literaturo (1906), vpletel v pesem »Miramar« (Gl. njegove Odi barbare), odmev na usodo Maksimiljana, cesarja v Mehiki. Kljub temu pa so njegovi rojaki po pripojitvi teh krajev k Italiji vas uradno preimenovali v Aurisina.«*

[52] I. Miklavčič-Brezigar, *op. cit.*, 58.

[53] Med njegovimi pomembnejšimi sourednikovanji oziroma urednikovanji velja omeniti tudi Slovenskega etnografa (1948–64), zbornike Alpes Orientales (1959 in 1969) in veliko zbirko Slovenskih ljudskih pesmi (1970–). Gl. v: Sinja Zemljič-Golob, *op. cit.*, 28.

primer Levstikovo, Pitrejevo, zlato medaljo Michelangelo Mariani in druge). Z zadnjo, Štrekljevo nagrado, so ga počastili jeseni 2002 na rodnem Krasu, v Gorjanskem; na zadnjo, sončno in vetrovno nedeljo v septembru.

Raziskovanje slovstvene folklore – ljudskega slovstva in pripovedništva – ga je vsa leta nosilo še posebej po robovih slovenskega etničnega prostora: v Rezijo in Ter, Slovensko Istro in Kras, Zgornjo Savsko dolino in Koroško, Prekmurje in Porabje; nabiral pa je tudi po Dolenjskem, na Pohorju, v Vipavski in Tuhinjski dolini. Iz akademijskih letnih poročil je videti, da je poiskal in obiskoval pravljičarje in druge nosilce slovstvene folklore v vseh slovenskih pokrajinah razen v Beli krajini.[54] Dokler ga ni začarala Rezija. Od leta 1962, ko je prvikrat stopil v to arhaično slovensko gorsko dolino v Julijskih Alpah v Italiji, je postala in ostala njegov raziskovalski eldorado. Prav v Reziji pa sta se nenavadno plodno prepletala tudi njegovo družinsko in poklicno življenje. »Poletje za poletjem je z družino preživljal pod šotorom, v vabljivem gorskem okolju in v stalnih stikih z domačini.«[55]

Matičetov znanstvenoraziskovalni opus je sicer izmerljiv – obsega čez 280 bibliografskih enot (od teh jih je bila kar tretjina objavljena v tujih jezikih): znanstvenih in strokovnih objav, biografskih in kritiških prispevkov, esejev in poljudno strokovnih člankov; spisov, raztresenih od slovaške Ethnologie slavice, slovenskega Trinkovega koledarja v Benečiji, furlanskega Ce fastu?, v Nemčiji izdajane Enzyklopädie des Märchens do ameriškega Journal of the Folklore Institute v Indiani (»verjetno se more le malokateri slovenski humanistični izobraženec današnjih dni pohvaliti s tolikšno bero svojega dela, ki bi našla odmev tudi v tujih krogih«[56]) – a pri njem »gre za polja in širjave, ki se izmikajo enemu horizontu opisa«[57] (kot je slikovito in povedno zapisal Jurij Fikfak). Izstopa pa nekaj vrhov, ki jih je potrebno poudariti: prvi sintetični pokrajinski pregled *O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev* (1948), ki ni imel le strokovnega, temveč tudi družbeni cilj – prispevati k pravični rešitvi zahodne meje slovenskega ozemlja – in je edina njegova razprava, ki poleg duhovne upošteva tudi socialno (kolikor pač) in materialno kulturo;[58] sintetična, teoretično pomembna študija *Pregovori in uganke. Ljudska proza* (1956) v razdelku »Ljudsko slovstvo« v korpusu Zgodovina slovenskega slovstva;[59] primerjalna monografska študija *Sežgani in prerojeni človek* (1961), njegova doktorska disertacija;[60] antologija rezijanske lirike *Rožice iz Rezije* (1972);[61] knjiga rezijanskih živalskih pravljic *Zverinice iz Rezije* (1973)[62] in izjemno

[54] M. Stanonik, *op. cit.*, 10.

[55] T. Cevc, *op. cit.*, 10.

[56] M. Stanonik, *op. cit.*, 48.

[57] J. Fikfak, *op. cit.*, 29.

[58] M. Stanonik, *op. cit.*, 20; razprava je izšla v: *Slovenski etnograf*, I, Ljubljana 1948, 9–56.

[59] V I. delu, Ljubljana 1956, 115–138.

[60] Dela SAZU, II. razred, 15, Ljubljana 1961, 279 str.

[61] Koper, Trst, Ljubljana 1972, 207 str.

[62] Ljubljana, Trst 1973, 242 str.

redaktorsko delo pri drugi dopolnjeni izdaji (prvi v italijanščini) *Leggende del Friuli e delle Alpi Giulie* (1986) Antona von Maillyja, moža s francoskimi predniki po očetovi in slovenskimi po materini strani ter enega izmed prvih zbiralcev pripovedništva različnih etničnih skupin v Furlaniji in Julijski Krajini.[63] (Knjigo je Matičetov uredil, ji napisal predgovor, opombe, krajevno, avtorsko in tematsko kazalo in spremno besedo. Njegove opombe so se tu in tam razrasle v pravcate razpravice: na primer tista o Zlatorogu, v kateri pobija stališče, da je ljudskega izvira, ter razlaga, kako se je literarna fikcija polagoma mitizirala. Z vsem tem si je prislužil naslov »velikega eksperta« oziroma »odličnega poznavalca ljudskega pripovedništva v vzhodnih Alpah«.)[64]

O Milku Matičetovem kot človeku in raziskovalcu pa je potrebno zapisati še nekaj temeljnih védenj:

- Velja za izjemnega terenskega raziskovalca – zapisovalca slovstvene folklore, zbiralca tovrstnega gradiva. Vrh njegovih zadevnih prizadevanj je zbirka nad 3000 enot bogatega rezijanskega slovstvenega izročila. (Ta se iz previdnosti hrani v dvojniku: pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani v zvočnem arhivu Inštituta za slovensko narodopisje in v presnetkih pri etnološki stolici univerze v Vidnu.)
- Zbirateljskemu delu je dajal prednost pred *»teoretičnimi razglabljanji«*.[65] *»Teorija naj izhaja iz prakse in ne narobe,«* je njegovo geslo in tako je – čeprav ni pisal člankov, v katerih bi izrecno razkrival svoj strokovni nazor – v prispevkih empirične narave navrgel marsikaj, iz česar je mogoče razbrati, kakšna stališča je zastopal pri svojem delu.[66] Skušnja s terena mu je v primeru zgodbe o sežganem in prerojenem človeku narekovala celó táko moderno opredelitev posamezne enote slovstvene folklore, ki se v bistvu ujema z de Saussurovim razločevanjem ravnine langue in parole.[67] Čeprav se nikoli ni lotil bolj obsežnega, zgolj teoretičnega dela, »so teoretiki

[63] Zbirka je izšla v Leipzigu, 1922, pod naslovom *Sagen aus Friaul und den Julischen Alpen*. Gl. v: M. Stanonik, *op. cit.*, 33, 34.

[64] Ibid., 34.

[65] I. Slavec Gradišnik, *op. cit.*, 45, iz naslednjega Matičetovega citata (Folklora v Jugoslaviji in kratek pripis, *Sodobnost*, 14(1966)6, 629): *»V taki situaciji (*v povojnih letih, op. I. S.*) seveda nismo mogli gledati križem rok, kako nam pred očmi ginejo dokumentarno dragoceni pojavi, zato smo se instinktivno vrgli na zbiranje, v prepričanju, da to delo zasluži absolutno prednost. ... V zbirateljskem delovnem zaletu, ki nam ga je narekovala potreba, ni bilo ne dosti časa ne pravega razpoloženja za teoretična razglabljanja.«*

[66] M. Stanonik, *op. cit.*, 11,12.

[67] Ibid., 15. V svoji disertaciji na strani 153 Matičetov pravi: *»Zgodba kot celota je namreč neke vrste abstrakcija ali pa vsota posameznih realizacij na isto temo.«* In potem med glavnimi izsledki na strani 172: *»Ko smo govorili o prelevitvi ajdovskega izročila v krščansko, pa o kvalitetnih skokih ali o raznih spremembah v razvoju naše zgodbe, smo pri tem imeli v mislih vsakokratni ustvarjalni akt. Kakor je bila prvič priklicana v življenje prva pripoved zgodbe, tako se je to ponovilo za vsako skupino posebej. Zgodba kot celota je pravzaprav le abstrahirana suma posameznih realizacij na isto temo, nekakšen skupen imenovalec vseh genetsko sorodnih pripovedi.«*

radi jemali v roke njegove znanstvene razprave za postavljanje svojih teorij o slovenski folkloristiki«.[68]

- Njegovo raziskovalno delo odlikujejo empirične raziskave na podlagi primerjalne zgodovinsko-geografske metode. Ta je Matičetovemu omogočala in obenem zahtevala, da je v sledi za njo prestopal ne le narodne meje, ampak celo kontinente v vodoravni legi in – na diahroni ravni – »stoletja in vekove po navpični osi«.[69] Sam je metodo slikovito imenoval »*folklorna* (= folkloristična – op. M. S.) *geografija*« in svojo usmerjenost raziskovanja »*primerjalna folkloristika*« oziroma »*folklorna* (= folkloristična – op. M. S.) *komparativistika*«.[70]

- Že davno (kakšnih dvajset let) pred metodološkimi premiki v slovenski etnologiji v sedemdesetih letih preteklega stoletja, ki so prinesli prenos poudarka s kulturnih sestavin na njihove nosilce, na človeka kot nosilca kulture, je Matičetov tega »nosilca« postavil »na najznamenitejše mesto, v zgodovino slovenskega slovstva«.[71] In veliko prej – v petdesetih letih – preden je postalo marsikod drugod popularno upoštevanje nosilcev folklore v »folklornem dogodku«, se je Matičetov zavzemal zanje in jih primerjal z avtorji v literaturi.[72]
- Njegov jezik, slikovit v metaforiki in poln »resnično domače besede brez hrvatizmov in srbizmov«, razkriva njegovo »ustvarjalno naravo ne samo v znanstveno smer, ampak tudi umetniško, ki je prvi včasih kar malo napoti«.[73]
- Tako svojski – v marsičem etnološki in folkloristični samohodec – Matičetov tudi nikoli ni zamolčal, temveč je kvečjemu odkrito spregovoril o osebnem in naključnem v znanosti (kar ima tako teoretičen kot praktičen pomen). Med prvimi je v svoja dela vnesel pričevanja o osebni perspektivi, s katero načenja karizmo vsevednega avtorja.[74]
- In – ne nazadnje – v marsikaterem Matičetovem delu in v njegovem mednarodnem strokovnem delovanju je neprenehoma prisotno premišljeno prizadevanje za prepoznavno vključitev slovenske pripovedne prozne folklore v mednarodni obtok; za širjenje védenja o bogatem delcu slovenske dediščine. (Sad takšnega prizadevanja je na primer antologija slovenskega ljudskega

[68] T. Cevc, *op. cit.*, 10.

[69] M. Stanonik, *op. cit.*, 49.

[70] Ibid., 19.

[71] J. Fikfak, *op. cit.*, 32.

[72] M. Stanonik, *op. cit.*, 16. Matičetov zadevni credo je mogoče prebrati že leta 1948, v članku Josip Jurčič, Regina Kramaro in nosilci folklore, v: *Razgledi* (Trst) 3, 1948, 449–457. Sam skromno pravi, da tu ni »*odkrival smodnika*« in v tej zvezi omenja ruske folkloriste (na primer Čičerova), »*ki sem jim rad sledil in jih celo prevajal*«.

[73] Ibid., 48.

[74] Ibid., 37; J. Fikfak, *op. cit.*, 31.

slovstva v reviji Le Livre Slovène.)[75] V tem duhu si je Matičetov med drugim prizadeval za »enakopravno in enakovredno sodelovanje stanovskih kolegov v skupini Alpes Orientales: da bi v mednarodnih strokovnih krogih dobilo táko veljavo tudi slovensko gradivo, slovenska slovstvena folklora in širše gledano – etnologija in navsezadnje kultura sploh«.[76]

Alpes Orientales

Tako imenovana skupina Alpes Orientales, svobodna delovna skupnost etnologov in folkloristov, raziskovalcev ljudske kulture vseh narodnosti v vzhodnih Alpah – »*Freie Arbeitsgemeinschaft*, (ker) *se nismo hoteli vezat*,« kot je k temu pripomnil Matičetov – v evropskih etnoloških in folklorističnih strokovnih krogih nikakor ni neznanka; zato je zadevna priloga k glavni jedi manj izdatna. Zamisel za takšno sodelovanje se je v petdesetih letih preteklega stoletja porodila prav v Matičetovi glavi: »*Ja, jaz mislim, da ja. Je pa nisem jaz nikoli forsiral in tako; ker jaz se vedno držim ob strani*,« je osebno skromen povedal. Potlej je dozorela v okviru Inštituta za slovensko narodopisje: »*Kuret* (dr. Niko Kuret) *pa Grafenauer* (akademik Ivan Grafenauer) – *smo bili trije – ideja je padla – je bila dana na mizo in se je potem to sprožilo…*«

Matičetov je čutil potrebo po sodelovanju strokovnjakov različnih narodnosti že od prvih časov svojega raziskovalnega dela na meji dveh in več jezikov in kultur ter se je zavzemal zanj v želji po primerjanju in preverjanju njihovih stališč – pa tudi v prid kakovosti skupnih dognanj. To je nakazoval še posebej v treh spisih: – Ko je leta 1946 z vsem spoštovanjem ocenjeval delo furlanske folkloristke Renate Steccati med Beneškimi Slovenci in tedaj v oceni ni zamolčal, da se mu za eno izmed pesmi ne zdi prepričljiva njena razlaga, da je prišla v Benečijo z italijanske – s furlanske strani, saj v konkretnem primeru on sam pozna tudi slovenske variante. To pomanjkljivost si je pojasnil z dejstvom, da italijanska oziroma furlanska folkloristika upošteva le romanski zahod in germanski sever, vse premalo pa slovenski vzhod in tudi balkanski jug. Zato se je zavzel, da bi taka vprašanja reševali skupaj slovenski in italijanski folkloristi.[77] – Ko se je leta 1949 loteval ene najzgodnejših primerjalnih razprav na temo o Atili med Italijani, Hrvati in Slovenci iz želje, da bi pomagal »*prispevati k navezovanju odnosov dobrega sosedstva med slovanskimi (slovenskimi in hrvaškimi) in italijanskimi folkloristi, ki se pogosto najdemo pri raziskovanju skupnega prostora*«. Pogum pri tem mu je dajala zavest, da tudi italijanski kolegi gojijo isto željo po znanstvenem sodelovanju. Ob tej priložnosti je

[75] Na primer v Sežganem in prerojenem človeku na strani 15. V tem pogledu je še posebej pomembna cela številka mednarodnim javnostim namenjene informativne revije Le Livre Slovène (Društva slovenskih pisateljev), posvečena »slovenski ljudski tvornosti«, za katero je Matičetov pripravil vsebinsko zasnovo in napisal prispevka: *Littérature populaire slovène* in *Le conte et les conteurs slovènes d'aujourd'hui*. (Gl. v: N. Kuret, Le Livre Slovène, 8 (Ljubljana 1970), no. 4, *Traditiones*, 2, Ljubljana 1973, 330.)

[76] M. Stanonik, *op. cit.*, 33.

[77] Ibid., 28; navedeno po M. Matičetov, Renata Steccati in njeni zapisi beneško-slovenskih ljudskih pesmi, *Razgledi*, 2, 1947, 120–128.

razkril, da vidi smisel svojega početja tudi v ciljih, ki segajo čez robove stroke; v vrednotah, ki ne zastarijo: »*Ljudsko izročilo mora, če se ga lotimo z vso resnostjo in ljubeznijo, vsekakor prispevati k skrajšanju razdalj, ki bolj ali manj umetno ločujejo en narod od drugega. In kot ustno izročilo premaga vse geografske ovire, politične in administrativne, ne da bi se ustavilo na etničnih in lingvističnih mejah, tako bi si morali raziskovalci izročila podati roke čez morja in gore in biti v tesnih medsebojnih stikih, da bi dosegli boljše uspehe, ko tolmačijo vzvišene ali skromne življenjske pojave, vendar vedno vredne, da jih preučuje zgodovinska veda kot je naša.*«[78] – In še v tretjem spisu, iz leta 1952, v prispevku o žarečih ploščicah, »šib(r)ah« v vzhodnih Alpah, ko je konkretno popravljal eno prejšnjih raziskav na to temo, kjer je slovensko gradivo zanemarjeno, upoštevano pa le italijansko in nemško. Na koncu tega besedila se je zavzel za sodelovanje »*etnografov treh dežel*«, ki naj jih simbolno družijo trije K: Koroška – Karnija – Kranjska z mesti: Celovec, Viden, Ljubljana.[79] »*In tam na koncu sem napisal,*« je pripovedoval, »*da bi bilo lepo, če bi se srečevali ljudje iz teh krajev, ki so mogoče povezani: Kärnten, Carnia, Kranjska; če bi se povezali pa družili in sestajali priložnostno; in razpravljali o problemih, ki so skupnega interesa pripadnikov vseh treh.*«

In prav ta Matičetov članek je bil s svojimi zadnjimi vrsticami tisti, zaradi katerega se je vse skupaj začelo; izzval je namreč naklonjene odzive. (Nanj naj bi se bila prva odzvala italijanska strokovna kolega Gaetano Perusini in Evel Gasparini; kot opazovalec se jima je pridružil Giuseppe Vidossi.) Potem so si na Inštitutu za slovensko narodopisje z akademikom Ivanom Grafenauerjem na čelu v naslednjih letih obilo dopisovali z etnologi in folkloristi sosednjih dežel: s »*svojimi skupnimi znanci, prijatelji, strokovnimi kolegi...*«. Ni trajalo dolgo, da je bilo razglašeno: Sodelovanje etnologov vseh narodnosti v vzhodnih Alpah se je izrazilo na zunaj v svobodni delovni skupnosti Alpes Orientales. Njeno prvo srečanje, namenjeno »razgledovanju in navezovanju stikov«, je bilo na pomlad (26. – 28. marca) leta 1956 v Ljubljani.[80] »*Za dober začetek se prireditelju ni zdelo potrebno veliko število udeležencev,*« je tedaj v svoje poročilo zapisal Matičetov.[81] »*Na posvetovanje so bili zato povabljeni le nekateri redki strokovnjaki in ustanove iz bližnjih krajev Avstrije* (Leopold Kretzenbacher in Oskar Moser), *iz Furlanije in severne Italije* (Giuseppe Vidossi, Evel Gasparini, Gaetano Perusini), *iz Švice* (Robert Wildhaber) *in s Hrvatskega* (Milovan Gavazzi), *poleg domačinov seveda* (Jakob Kelemina, Vilko Novak, Boris Orel, Sergij Vilfan in drugi).« Matičetov pa je z uvodnima odstavkoma omenjenega poročila sporočil tudi popotnico tej rosno mladi »svobodni delovni skupnosti«. Začrtal ji je vsebinski

[78] Ibid., 28, 29; navedeno po M. Matičetov, Attila fra Italiani, Croati e Sloveni, *Ce fastu?* (Udine) 24/25, 1948/49, 116–121.

[79] Ibid., 29; navedeno po M. Matičetov, Le rotelle infuocate nelle Alpi Orientali, *Ce fastu?* (Udine) 27/28, 1951/52, 111–127.

[80] Ibid., 29.

[81] M. Matičetov, Posvetovanje vzhodnoalpskih folkloristov v Ljubljani marca 1956, *Slovenski etnograf*, 9, Ljubljana 1956, 280.

in etični okvir, kakršnega si je želel in kakršnega je sam zvesto spoštoval. Ker ta tako značilno razkriva njegove poglede, ga navajam v celoti:

»Na območju vzhodnih Alp so se že skoraj pred poldrugim tisočletjem srečali predstavniki treh najmočnejših etničnih skupin v Evropi – romanske, germanske in slovanske – in v bolj mirnem ko nemirnem sožitju je pač moralo priti do najrazličnejših medsebojnih izmenjav tvarnih in duhovnih dobrin. Če še dodamo, da so se trojni prišleki utaborili na ozemlju, ki je znano že po svoji pisani substratni etnični preprogi, nam bo tembolj jasno, kako mikavno, pomembno, a obenem tudi odgovorno je tu delo folkloristov!

Kjerkoli na tem območju bi se kdo hotel poglobiti v ta ali oni folklorni pojav in ga objektivno zarisati, se bo zmerom znašel pred vprašanji, ki so nerešljiva brez nadrobnega poznavanja izročila in sorodnih pojavov v soseščini. Preteklost nam nudi lepe primere razumevanja in spoštovanja te neizpodbitne resnice, nudi pa nam žal tudi poskuse enostranskega tolmačenja folklornih pojavov, natezanja gradiva na razna kopita, pač v soglasju z občasnimi znanstvenimi »teorijami«, narodnopolitičnimi stremljenji ali iz raznih drugih nagibov. Danes pa je močnejša kot kdajkoli v preteklosti zavest, da je taka pot jalova, škodljiva, nespravljiva z duhom splošne pomirljivosti, ki je zavel po drugi svetovni vojski, in še posebej žaljiva za glavni objekt folklornih raziskovanj, ljudstvo v svojstvu dediča in varuha starih – stoletnih ali celo tisočletnih kulturnih tradicij!«[82]

Diskusija ob prvem srečanju Alpes Orientales je razkrila problematiko, ki je bila nedvomno širša kot zgolj folkloristična: vprašanje treh temeljnih možnosti za razlago *»očitnih skupnih črt v ljudski kulturi na vzhodnoalpskem ozemlju, ne glede na jezikovne, politične in druge pregrade: skupen substrat, okolje z enakimi ali podobnimi življenjskimi razmerami, prevzemanje med sosedi«*.[83] Pri nadaljnjih srečanjih – vseh skupaj je bilo osem – je potem prihajala vedno bolj v ospredje substratna teorija in Matičetov v tem teoretičnem pogledu ni želel trobiti z drugimi v en rog. Čeprav se je od samega začetka trudil za rodovitno sodelovanje v okviru »svobodne delovne skupnosti«, pri tem vendarle ni zapiral oči pred negativnimi pojavi, ki jih tako sodelovanje lahko prinese. Zato je zavrnil nekritično precenjevanje substratne teorije. Nasproti statičnosti, ki jo vsebuje enačaj substratna teorija = narodna teorija, Matičetov pač ni odstopil od dinamičnega načela zgodovinsko-geografske metode.[84]

Razlogi za ne prav dolgo življenjsko dobo Alpes Orientales pa se niso skrivali le v takšnih in drugačnih strokovnih nesoglasjih; a o njih ne kaže razpredati. *»Ko se je krog sklenil, ko* (smo) *šli iz dežele v deželo in potem še enkrat pri nas,«* ko so se leta 1975 še zadnjič (v dokaj zmanjšanem številu) srečali v Reziji, *»potem pa vse tiho je bílo,«* je z Aškercem (z besedami tega slovenskega pesnika) sklenil pripovedovanje Matičetov.

[82] Ibid., 279.

[83] Ibid., 280.

[84] M. Stanonik, *op. cit.*, 32.

Rezija

Ko se je v avgustu leta 1940 odpravil v Beneško Slovenijo, kjer je tedaj zapisal čez sto folklornih pripovedi, je Matičetov na desnem bregu Tera prvič srečal Rezijane. In to je – po besedah njegovega prijatelja Pavla Merkùja, tržaškega skladatelja, etnomuzikologa in jezikoslovca – postalo zanj usodno. Čez čas je namreč postal »pravi Rezijan med Rezijani in (...) najboljši, najtemeljitejši poznavalec njihove kulture, narečja, izročila«.[85] V Rezijo, to odmaknjeno gorsko dolino v Julijskih Alpah v Italiji, slovečo po kulturni arhaičnosti – v *»zapuščeni slovenski kotiček«*,[86] v katerem je bilo po popisih v letih 1910 in 1921 vse prebivalstvo slovenske narodnosti in še po vladni oceni za leto 1983 ga je bilo 98 odstotkov[87] – pa je Matičetov prvič stopil šele leta 1962. Tam se je najprej mudil deset dni, potlej še štirinajst in že naslednje leto je prinesla revija Sodobnost njegove besede, ki so potrjevale uresničitev davne želje: *»To je zame pravljična dežela. Pravljice, ki sem jih šel iskat in jih našel v obilju, so kajpada prispevale svoje. Vseh štirinajst rezijanskih dni sem bil nevsakdanje razpoložen. Kot junaki mojih pravljic sem tudi sam doživljal presenečenje za presenečenjem. Brž ko sem zjutraj odprl oči, sem začel ugibati, kaj neki mi bo prinesel ta dan novega...«*[88]

In tako se je začelo: po prvem srečanju s skrito in skrivnostno alpsko dolino Matičetov ni prenehal zahajati vanjo do zadnjih let. Prav kmalu je obvladal posebnosti rezijanščine, se priučil narečja in tedaj »so se mu odprli bogati vrelci, ki niso usahnili do današnjih dni«[89] (kot je ob njegovi osemdesetletnici zapisal Tone Cevc). Poletje za poletjem (ki jih je z družino preživljal pod šotorom) in posebno ob zimskih obiskih, v stalnih stikih z domačini, je Matičetov v urah, ko Rezijani niso bili obloženi z delom, snemal na magnetofonski trak njihovo pripovedno in pesemsko izročilo. V dolgih štirih desetletjih je tako prihajalo poleg zbiranja gradiva – že omenjene zakladnice nad 3000 enot bogatega rezijanskega slovstvenega izročila – do novih in novih znanstvenih obdelav: Matičetovih razprav in drugih spisov, posvečenih rezijanskemu narečju, izbiri pisave za rezijanščino, pravljicam, ljudski liriki... Rezijo je Matičetov znanstvenoraziskovalno preprosto posvojil – vse od zgodnjega (1944), a suverenega ocenjevanja tamkajšnjega dela svojega strokovnega prednika poljskega jezikoslovca Jana Baudouina de Courtenaya (v katerem se je uprl njegovemu omalovaževanju rezijanske folklore z mislijo, da se je slavni Poljak vanjo premalo poglobil in da se ni nikoli *»izmotal iz jezikoslovne metode«* ter se *»ni mogel vživeti v vlogo folklorista«*, zaradi česar je v Reziji naletel le na popačen odlomek pomembne pripovedne pesmi: Lepe Vide[90] – tja do skrbi za natis rezijanskega slovarja, ki bo izšel kot sad sodelovanja med slovensko in rusko

[85] Ibid., 10.

[86] Gl. op. 38.

[87] M. Bufon, Rezija, *Enciklopedija Slovenije*, 10, Ljubljana 1996, 192.

[88] M. Stanonik, *op. cit.*, 22–23; navedeno po M. Matičetov, Löl Kotlić, Krpan iz Rezije, *Sodobnost*, 1963, 249–256.

[89] T. Cevc, *op. cit.*, 10.

[90] M. Stanonik, *op. cit.*, 9; navedeno po M. Matičetov, Rezijanska pripovedna pesem, *Etnolog*, 17, 1944, 26–33.

akademijo znanosti in umetnosti.[91] V preteklih štirih desetletjih je Matičetov iz Rezije v svet natresel marsikakšno folkloristično poslastico: silaka Löla Kotlića – Krpana iz Rezije;[92] mlajšega junaka, ki prelisiči mitičnega pastirja – Polifema iz Rezije;[93] legendo o svetem Antonu opatu, ki gre v pekel po ogenj za zmrzujoče ljudi – slovensko, rezijansko varianto mita o Prometeju;[94] v ljudsko pravljico preoblikovano budistično izročilo o Barlaamu in Jozafatu;[95] vse svoje Rožice (»*nabrane*« ljudske lirične pesmi) in Zverinice iz Rezije (»*ujete in udomačene*« živalske pravljice)[96] in še mnoge druge. (O Reziji je predaval na treh mednarodnih kongresih.)[97] Od žanrov prozne folklore so ga najbolj privlačile prav te slednje – živalske pravljice – in o njih se ni mogel znebiti vtisa, da pomenijo vrh med drugimi pravljičnimi žanri v Reziji.[98]

O tako dolgem vztrajanju v tej dolini je povedna Matičetova utemeljitev po prvih desetih letih dela med Rezijani: Tam vztraja zavóljo tematsko nepričakovanih najdb; zavóljo zelo arhaičnih črt v rezijanskih variantah k znanim mednarodnim pravljicam in njihove nenavadno kakovostne estetske podobe; zavóljo srečanj z izrednimi pravljičarji – na primer Tino Vajtovo, Rozalijo Longhino, Rozalijo Čúnkino,... – katerih repertoar je štel za dolžnost zajeti kolikor mogoče izčrpno; zavóljo redko dane priložnosti za neposredno opazovanje naveze pravljica-poslušalec in zavóljo priložnosti za ugotavljanje najrazličnejših oblik življenja, rojevanja, odmiranja, prevzemanja, spreminjanja, pogostnosti, moči pripovednega izročila in posameznih pripovednih zvrsti.[99]

Matičetov je proslavil Rezijo in Rezija je proslavila njega; spomladi leta 1990 je bil izbran za njenega častnega občana. V strokovnih in drugih krogih pa naš »pravi Rezijan med Rezijani« slovi še posebej zavóljo svojih zaslug za uveljavitev tamkajšnjega pripovedništva v prozi. Manj znano je njegovo ukvarjanje z rezijansko pesmijo, čeprav tudi tega ni bilo malo. Zato se zdi poučno predstaviti še njegovo razlago, od kod, zakaj in od kdaj se je pojavilo tudi to njegovo delo. Z omenjeno razlago namreč mikavno odstira širši pogled na življenje v Reziji: na prav nenavadne funkcije pesmi v prejšnjih časih – kaj vse so ji naravno, brez spotikanja zaupali – in na ples kot posebej ugodno priložnost za »objavo« osebnih ali vaških novic in skrivnosti. Njegovo večkratno bivanje tam »*pod Tjanynovo Sinco*« mu je omogočalo, da se je s

[91] T. Cevc, *op. cit.*, 10.

[92] V: *Sodobnost*, 11, 1963, 249–256.

[93] La fiaba di Polifemo a Resia, *Festschrift für Robert Wildhaber*, Basel 1973, 407–415.

[94] Il furto del fuoco a Resia, in Sardegna e nel mito prometeico, *Studi in onore di Carmelina Naselli* (Catania) 1, 1968, 165–191+ priloge.

[95] M. Matičetov, Jozafat in Barlaam v Reziji, *Trinkov koledar* (Gorica – Čedad), 1985, 122–157.

[96] Gl. opombi 59, 60 in S. Zemljič-Golob, *op. cit.*, 20, 21.

[97] Na kongresih ISFNR (International Society for Folk Narrative Research) v Atenah 1964 in v Helsinkih 1974 in na mednarodnem slavističnem kongresu v Pragi 1968.

[98] M. Stanonik, *op. cit.*, 24.

[99] Ibid., 25.

pesmijo srečeval neprisiljeno in nevsiljivo. V svojem spisu *Ob zibki ljudske lirične pesmi v Reziji* [100] je iz avtopsije navedel primere, iz katerih se da ne samo slutiti, ampak podoživeti proces njihovega nastajanja. Tako improvizatorska žilica in iznajdljivost kot tradicija in gojena spretnost v metaforičnem izražanju so se – po Matičetovem pričevanju – lepo pokazale v pesniških dialogih s planine na planino. In tako je prav planino povzdignil v rezijansko pesniško akademijo.[101]

Rezija v Matičetovem življenju in raziskovalnem delu nedvomno ni bila samo priloga. Bila je glavna, slastna in obilna znanstvena jed.

O Matičetovem, etnološkem krotilcu zverinic

In zdaj k poobedku: k Milku Matičetovemu kot »etnološkemu krotilcu zverinic«. Ob takšnem naslovu sklepnega poglavja se najverjetneje porajajo vsaj tri vprašanja: Iz katerega klobuka sem potegnila to – tako v njemu posvečenih besedilih kot v drugem strokovnem slovstvu[102] – doslej neuporabljeno besedno zvezo? Le zakaj naj bi bil Matičetov »krotilec« in ne preprosto raziskovalec? In kdo sploh so »zverinice«?

Začenjam s konca: pri zadnjem vprašanju in znova v Matičetovi Reziji; pri njegovi za (slovensko) slovstveno folkloristiko izjemni knjigi živalskih pravljic, ki ji je v naslov premišljeno dal staro rezijansko besedo za gozdne živali – »zverinice« (saj se, kot pravi, domače živali – po rezijansko »živinice« – v pravljicah pojavljajo dosti bolj poredkoma kot divje).[103] Zverinice so torej divje, gozdne živali: lisica, volk, zajec, polž, mravljica,... In tudi drugi odgovor je posredno zagrešil Matičetov. Na naslovnici Zverinic iz Rezije je – namesto, da bi zapisal: »zbral in prevedel« (iz rezijanskega narečja v knjižni jezik) – z metaforo ubesedil, da je pravljice *»ujel in udomačil«*. Etnološko in literarno očaran nad njimi jih je znanstveno »ukrotil« ter jih »spustil« v knjigo. Odgovor na prvo vprašanje pa je naslednji: Matičetova iskrena zagledanost v naravo prepoznavno odseva tudi v njegovem znanstvenoraziskovalnem delu. Razpravljal je o zvezdah (o zvezdnih imenih, o predstavah o njih in o izročilu o zvezdah

[100] V: *Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji*, Trst – Špeter, 1978, 57–80.

[101] M. Stanonik, *op. cit.*, 27.

[102] Podobno besedno zvezo – *»sveti krotivec zverine«* – sem pozneje odkrila med prebiranjem Matičetovih spisov in sicer v zvezi s svetim Korbinijanom, v razpravi Po sledovih medveda s Križne gore (*Loški razgledi*, 34, Škofja Loka 1987, 163–200).

[103] V predgovoru k Zverinicam iz Rezije (1973), na strani 15. Tam tudi pripoveduje, kako se je ob preverjanju besedil teh pravljic sedeminpetdesetletna Jelica v Borovičju ustavila ob »zverinicah« v njegovem naslovu. Beseda se ji je zdela nenavadna, zato se je obrnila na »višjo jezikovno instanco«, na svojo dvaindvajset let starejšo mater Ano Čèlinovo, ki ji je lepo razložila, da »zverinica« živi v gozdu, »živinico« pa redimo pri hiši. Zverinica je izrečno imenovana v besedilih št. 29, 39 in 59, vseh treh s Solbice. Matičetov pa v nadaljevanju prizna še manjši avtorski greh, in sicer, da je dal v množino samostalnik, ki ga izvirnik pozna samo v ednini. *»Dobro vem, da je zverina ponavadi edninska oblika z množinskim pomenom in da bi to veljalo v enaki meri tudi za pomanjševalno obliko* zverinica. *Ta ljubkovalna oblika kajpada ni nič nenavadnega za Rezijo. Tam je tudi lisica* lesyčica« *in tako naprej.*

med Slovenci)[104] in o cvetju (o »bedenicah« ali narcisah, njih imenih, pesniškem in obrednem izročilu),[105] a najbolj številni so v tem pogledu prav gotovo njegovi spisi o živalih; o divjih, gozdnih živalih, o zverinicah. In o tem, kako se je v povedkah, pravljicah, pesmih, rekih, besedah,... odražal človekov odnos do njih. Od tod ta slikovita, morda nenavadna, a zanj tako ustrezna besedna zveza: »etnološki krotilec zverinic«.

Matičetov je svoj odnos do živali izoblikoval ob dedu Matiji, ki je bil – kot pravi – njegov »*mentor v biologiji*«. Vez med njima je bila posebej močna. Neizbrisno je zaznamovala vseh sedem Milkovih rosnih let, vse do dedove smrti o vseh svetih leta 1926. »*Vsaka generacija se mora znova s pokrajino seznanit,*« mi je pripovedoval o odraščanju na Krasu. »*Smo preiskali vse bore; smo tolkli na drevo, da bi spoznali, če je mati veverica 'doma'; je imela vedno več gnezd, da je lahko svoje mlade prenesla.*« In »*vse tiče – kako poje ta tič in kako oni,*« vse ga je ded naučil. »*Otroka me je vodil po gmajni in me uvajal v skrivnosti narave...,*« je Matičetov potlej skoraj po poltretjem desetletju ubesedil pomen dedove duhovne zapuščine v enem izmed utrinkov iz ljudskega pesništva;[106] v *Škrjančkovih bogokletnih popevkah*, v svojem prav prvem spisu, posvečenem kaki zverinici; tistikrat škrjančku. O tem, kar mu je ded o njem zaupal – kako ko se dviga od tal vse više in više, pravi: »Grem ubit boga! Grem ubit boga!« ko se pa naglo spušča k tlom: »Sem betek pozabil, sem betek pozabil,« – je tedaj zapisal, da gre za zelo star, prvinski način izražanja doživetij; za človeško oponašanje živalskih glasov, za posnemanje škrjančkove popevke. Z besedilom o škrjančku – tej »pojoči raketi«, kot ga je počastil pesnik Oton Župančič, – pa se je sicer odzval na odstavek iz podlistka Ferda Godine. V njem prekmurski pisatelj omenja škrjance nad poljem, »razposajene s svojimi bogokletnimi popevkami«. »*Kar tako mimogrede je obdolžil škrjančji rod, ne da bi posebej navedel, zakaj naj bi bile njihove popevke bogokletne,*« je začel razpravljati o motivu Matičetov, ga razložil s spominom na dedov uk, v nadaljevanju pritresel nekaj Štrekljevih inačic iz Slovenskih narodnih pesmi, sledil tej »bogokletni noti« na Hrvaško in spis sklenil z razkritjem, »*kako so prisluhnili škrjančkovi popevki literarno vzgojeni pesniki*«.[107] (Med najinimi pogovori mi je škrjančku ob rob omenil, da bi bila »*za enega ali za eno zelo hvaležna naloga, če bi pokril celo slovensko ozemlje in te variante* (človeškega oponašanja ptičjih popevk) *zapisal. V Štreklju jih je kakih dvajset, pri Matičetovem* (med njegovimi zapisi) *enih sto*«.)

In potem so pritekle, se priplazile in priletele rezijanske zverinice. »*Izmed okroglo dvesto štirideset rezijanskih živalskih pravljic,*« kolikor se jih je Matičetovemu posrečilo zapisati od 10. maja 1962 do 2. septembra 1973, jih je za svojo antologijo

[104] Slovenska ljudska imena zvezd in predstave o njih, *Anzeiger für slavische Philologie* (Wiesbaden & Graz) 6, 1972, 291–304; Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*, 2, 1974, 43–90.

[105] »Bedenice«. Imena, pesniško in obredno izročilo o tem cvetju na Slovenskem in pri sosedih v hrvaški Istri, *Traditiones*, 5/6, 1976/77 (1979), 277–300.

[106] Gl. op. 22.

[107] M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, *Novi svet*, 5, Ljubljana 1950, 381–383.

odbral šestdeset, »*se pravi na vsake štiri po eno*«.[108] Pri tem je sledil še posebej kriteriju lepe oblike, živahnega stila in ubranosti med obliko in vsebino, kar potrjuje njegovo načelo o folklori kot besedni umetnosti. Pred očmi je imel tudi kriterij sorazmerne udeležbe vseh posameznih vasi in zaselkov (kar potrjuje načelo spoštovanja do nosilcev folklore), a ta ga ni vodil. V antologiji je »*gladko izpustil*« kar nekaj tipov pravljic po mednarodnem klasifikacijskem sistemu Aarne –Thompson (čeprav so po vsebini v večini vendarle tovrstne variante), saj ga ni »*navdihovala niti želja, da bi spravil skupaj čimveč*« takšnih primerkov. In ob njegovem pogostem zatrjevanju, da mu več pomenijo različice že znanih tem, je zato presenetilo nekaj takih pravljic v zbirki, »*ki so vsaj v Rezji, če ne tudi zunaj nje, brez variant*«. Upošteval je torej tudi kriterij tematske novosti ali vsebinske enkratnosti, čeravno mu pri izbiranju besedil niti ta ni bil pomembnejše vodilo od lepe oblike, živahnega stila, ubranosti med obliko in vsebino...[109] *Zverinice* je objavil z vsem strokovnim aparatom in uvodom, v katerem je strnil svoja spoznanja in védenje ne le o tej pravljici, ampak delno tudi o pripovedništvu sploh: Omenjeno pravljico razmejuje od »*splošno arioevropskega živalskega Tiereposa*«, ki ga ima za eno izmed fikcij 19. stoletja. Analizira pravljične figure-živali, ki si prizadevajo biti čimbolj podobne ljudem, le imen nimajo. Iz bogatih izkušenj s prebivalci Rezije sklepa, da je – ne le na podlagi v antologiji objavljenega gradiva, ampak iz celotnega izročila in stikov z ljudmi – mogoče sprejeti mnenje, da so se Rezijani še nedavno morali občutiti z živalmi in celotno naravo kot enota. Med njimi ni hierarhizacije; vse se giblje na isti ravni – človek, žival in bajno bitje. Zato je tudi antropomorfizacija živali tako izrazita. In v teh pripovedih se ostanki starodavnega verovanja križajo z realističnimi črtami, ki se najbolj kažejo v jeziku živali.[110]

Matičetov je v svojem predgovoru k *Zverinicam* poleg pripovedovalcev, pravljičarjev, razkril tudi njihove poslušalce. O tem je zapisal, da imajo živalske pravljice v Reziji »*največ in najzvestejših poslušavcev: vse rezijanske otroke. Zato obvezno vsaka mati zna in pripoveduje vsaj nekaj 'lisičjih pravljic'. Zaradi izrazitega realizma, ki prežema te pravljice, rezijanski otroci ob njih korak za korakom, neprisiljeno spoznavajo svet, njegove sončne in senčne strani. (...) Živalska pravljica je potemtakem priprava na življenje.*« Med poslušalci pa Matičetov nikakor ni prezrl odraslih, ki »*jim zmerom radi prisluhnejo, če se po naključju znajdejo zraven*«. In pravi, da »*bi bil v zmoti, kdor bi mislil, da so živalske pravljice namenjene samo otrokom*«.[111] Kot posredno potrdilo o tem, kaj pomeni živalska pravljica v življenju Rezijanov, navede tekst številka 38, pravljico »Tri botre lisičice«. V Bili je na primer o njej z več strani slišal, »*da je bil čas, ko so si vneto pripovedovali samo o lisici in naravnost tekmovali med sabo, kdo si bo izmislil kaj imenitnejšega*«. Zgodba gre pa takole: »*Lisica sredi Loga svoji botri z Brajde najprej postreže z likerjem in sladkim prigrizkom. Potem jo zadrži na obedu, da se lepo najesta in napijeta in ob*

[108] Iz predgovora k Zverinicam iz Rezije (1973), na strani 21.

[109] Iz predgovora, na strani 22; M. Stanonik, *op. cit.*, 24.

[110] Ibid., 24.

[111] Iz predgovora, na strani 35–36.

gramofonski plošči tudi zaplešeta. Nato se spravita pred televizijski zaslon, odtod na sprehod po vrtu, kjer nazadnje pristaneta v cvetlični uti. Tu se zlekneta v ležalnik in si začneta praviti pravljico – to lisičjo! (Za tem bo prišla samo še črna kavica ekspres)...«[112] V Reziji tako nikakor ne drži ugotovitev, prebrana v predgovoru k beloruski zbirki živalskih pravljic, da zapisi zadnjih desetletij ne dajejo osnove, da bi na živalsko pravljico gledali kot na pojav, ki teži k nadaljnjemu razvoju. V pravljični zakladnici Rezije, te čarne gorske doline, je Matičetov poleg tradicionalnih tem, ki imajo včasih za sabo poltretje tisočletje (Ezop!), našel pripovedi, ki so se rodile tako rekoč pred njegovimi očmi. V antologiji so takšne vsaj tri (številke 37, 38 in 49) in še v predgovor vpletena enainšestdeseta pravljica o botru volku, ki si je kupil motor in povabil botro lisico na poskusno vožnjo. Prav ta besedila so njegov *»dokaz, da je moč pomladiti tudi prastaro živalsko snov«*. Kažejo *»spontano občuteno potrebo po modernizaciji te pravljične zvrsti«*[113] in mikavno razkrivajo njen nezanemarljivi pomen v vsakdanjem življenju Rezijanov.

A z zverinicami po *Zverinicah iz Rezije* Matičetov še ni končal. Leta 1987 je stopil *Po sledovih medveda s Križne gore*.[114] V razpravi s tem naslovom je obdelal temo, ko divja žival (medved in v nekaterih variantah volk) zadavi domačo (povečini enega izmed dveh v jarem vpreženih volov), za kazen pa mora sama prevzeti njeno delo. Z omenjeno temo se je spoprijel tako rekoč monografsko. Obdeluje jo v hagiografiji, ikonografiji, literaturi in ustnem izročilu. Prostorsko zasleduje pravljični tip AT številka 1910 *»vsaj z Irskega in Škotskega čez celinsko Evropo na vzhod tja do Kavkaza in Mezopotamije, časovno od antičnega Ezopa skozi srednji vek (ne samo krščanski), mimo Kljukca Münchhausna vse do pravljic, zajetih iz ljudskih ust v naših dneh.«* Ob tem ugotavlja, da se je ta snov skozi čas in prostor prebijala po dveh tirih: *»po posvetnem, laičnem tiru, največ ustno, kot samostojna pravljica ali v povezavi z drugimi pravljicami; po nabožnem tiru, vtkana v življenjepise raznih svetnikov, najprej ustno, zelo zgodaj pa tudi pisno in v likovnih upodobitvah«*. O ti drugi, »svetniški« veji izročila pravi, da se je je folkloristika izogibala, najbrž zaradi skrbi pred zamero verujočih; a ta strah je bil nepotreben, saj so celo raziskovalci iz duhovniških vrst naravnost povedali, da gre *»nič več in nič manj kot za pravljico, ki se je vsidrala v življenjepis tega, drugega, tretjega,... svetnika«* (svetega Korbinijana in vsaj še tridesetih drugih po Matičetovi evidenci).[115]

Komaj je medved odlomastil – po tako temeljiti obdelavi pravljičnega motiva o ukročeni zveri, ki je morala nadomestiti razparano domačo žival – že je priletelo nekaj ptičjega med Matičetova znanstvena besedila: *Lün(j)*,[116] razprava o pozabljenem

[112] Iz predgovora, na strani 26–27.

[113] Iz predgovora, na strani 38–39.

[114] M. Matičetov, Po sledovih medveda s križne gore, *Loški razgledi*, 34, Škofja Loka 1987, 163–200. Pravljični tip je deset let pred tem obdelal v članku: Bär (Wolf) im Gespann (AaTh 1910), *Enzyklopädie des Märchens* (Berlin – New York), I, 1977, 1204–1207.

[115] Ibid., 163.

[116] M. Matičetov, Lün(j), *Traditiones*, 18, Ljubljana 1989, 119–124.

imenu ene izmed ujed. In z njo spet njegov Kras, Rezija in spomin na deda. Na Krasu je namreč vse polno ptičjih priimkov. V Pliskovici je na primer doma prava ptičja druščina: Kos, Petelin, Vrabec, Žerjal, Kosič, Čuk..., v bližnjem Komnu Strnad in v Koprivi Orel (ki je raztresen po celem slovenskem ozemlju), vsi oblikovno in pomensko jasni priimki ko beli dan. Gabrovica pa je Matičetovemu ponudila nekaj posebnega – lünja – *»zaresno onomastično uganko, ki mi ni dala miru že od otroških let«*; vse od povabila v goste *»k Lünjevim«* v Gabrovico, kamor je tistikrat spremljal deda. Uganka se mu je razrešila šele čez dolga leta, dobesedno sama, in to daleč proč od Krasa. Ko je leta 1964 z družino taboril v Reziji, v osojski planini v znožju Kanina, je proti poldnevu zaslišal strašno kričanje sosede Maríce Ankine, osojanske planšarice, ki je vpila: »Lün – lün – lün!«. Nad sabo je zagledal krivca za čudni preplah: velikega ptiča, ki si je očitno nameraval privoščiti sosedino odbrano kokoš. Lünju v razpravi sledi po slovarjih (Megiserju, Pleteršniku, Bezlaju,...); ga najde v Dalmatinovi prvi izdaji Mojzesovih bukev (1578) kot *goluna* in potem v priredbi za popolno, wittemberško Biblijo (1584) kot *lujna*; ugotovi, da je današnja uradna pisava ptičjega priimka Luin (Luvin in podobno) dediščina preteklosti, ki se je zadovoljevala z bolj ali manj približnimi rešitvami, in spozna, da domače hišno ime Lünjevi ni omejeno le na Gabrovico na Krasu (odkril je še tri dodatna *»lünjevska gnezda«*: v vasi Lipa pod Trsteljem, v Svetem poleg Komna in ob reki Reki blizu Nadanjega sela). Svoj spis o lünju Matičetov sklene poetično, s pesmijo rezijanskega pesnika Rina Chineseja, ki je *»taistemu ptiču – lünu/lünju (v povezavi s soncem, luno, vetrom, goro in lesom) – zapel hvalnico, kakršne v slovenski literaturi doslej ni bil deležen ne on ne katerikoli iz njegove roparske žlahte«*.[117]

In še ena živalca se je ujela v past lovca na besede: polšja samica. V skrbi za jezikoslovsko enakopravnost med spoloma v živalskem svetu jo je Matičetov pred nekaj leti predstavil v *»začasnem poročilu«*,[118] v katerem je spravil na svetlo njeno skoraj povsem neznano ime – *durla* – in natresel prgišče *»narodopisnih mrvic/rozin«* o polšjem lovu. *»Glede na to, da se 'kranjskemu' polhu (ki ni samo kranjski!) poje slava že nekaj stoletij, je res čudno, kako o njem nismo vedeli niti tega, da njegova družica nosi drugačno ime kot 'on' – polh,«* je zapisal v omenjenem poročilu. V njem je gozdna zakonca *durlo* in polha postavil ob bok košuti in jelenu ter drugim znanim živalskim parom iz domačega okolja (na primer kravi/biku, kobili/žrebcu, kokoši/petelinu in podobnim), pri katerih sta samec in samica filološko vsak na svojem bregu.

Zadnji v vrsti Matičetovih zverinic pa je priletel škržad; božanska žuželka, ki v toplih krajih od Kitajske in Japonske do Mediterana in zahodne Slovenije (Krasa, Brd, Vipavskega, slovenske Istre in Beneške Slovenije) poje nepretrgoma do smrti; vzdržljivi pevec sončnih dežel, ki vsako leto znova zgori v petju in ljubezni. Tudi njega je spoznaval na Krasu, ob dedu Matiji. *»Ded me je v senožeti s sabo jemal in me učil, kako ga moraš ujet,«* mi je o tem pravil in mi zaupal dedovo lovsko

[117] Ibid., 123.

[118] M. Matičetov, Durla: polšja samica, *Proteus*, 7/61, Ljubljana 1999, 332–333.

modrost. V šoli, na goriški škofijski gimnaziji, je o svojem lovu na krhke žuželke skoraj deset let zatem (1935) pisal v prosto izbrani nalogi, kakršno jim je enkrat na leto dajal profesor Kacin. V nji je opisal en poletni dan na Krasu in napisal, da so *»lovili škržade«*. Profesor mu je besedo z rdečim podčrtal in ga opozoril, da se po Breznikovem in Ramovševem pravopisu iz leta 1935 ime te žuželke piše s črko –t in ne z –d. Matičetov se potem še dolgo ni mogel sprijazniti s papirnatim diktatom priučene, nežive, kabinetne oblike škržat. Mladi jezikoslovec je vedel, da obstaja tudi še drugačna, domača, samorasla oblika škržad, in se ji nikoli ni odpovedal. Za svoje pisanje o škržadih v zadnjih letih pa pravi, da se mora *»zahvalit Toporišiču«*. Da se je vse začelo ob pripravah za izdajo najnovejšega Slovenskega pravopisa (ki je izšel 2001). Izbruhnila je črkarska pravda, ki jo je Matičetov začel maja 1999 z javnim predavanjem v jezikoslovnem klubu ljubljanske Filozofske fakultete, z naslovom *Kraško-vipavsko-briške škržade spet v SP, kjer so (celih 21 let) že bili!* Javna razprava ni bila brez pomena, saj je na koncu le obrodila. In Matičetov je v *Post scriptum* svoje druge *Škržadje antologije* (2002) končno lahko zapisal: *»Čeprav so škržadu (pre)dolgo zaklepali vrata v novi Pravopis, je nazadnje vseeno srečno priletel noter – najbrž kar skozi okno – podobno kot pravljični Korant/Pust v nebesa, kljub nasprotovanju nebeškega vratarja Petra, starega sitneža. Naša škržadja pravda (...) se zdaj razteguje že v četrto leto. Vendar se lahko brž pohvalimo, da se izteka bržkone v prid škržadu.«*[119]

Matičetovega sta sprva gnala odpor proti maličenju imena *»ljubljenca iz mladih dni«* – prava črkarska pravdarska strast – in odpor proti *»razglašanju škržadov za 'mrčes' (golazen zoprno, podobno pajkom)«* – oziroma proti njihovemu spreminjanju v čričke, cvrčke, murne in kobilice (kar so seveda čisto druge živalce). Plod vsega tega pa je vendarle žlahtno darilo ljubljencu iz mladih dni: dve bogati in svojstveni *Škržadji antologiji*, ki bosta najverjetneje dočakali še tretjo. Prvemu škržadjemu berilu iz leta 2000[120] je Matičetov napisal predgovor v vezani besedi; v drugem je ta drugačen, v nevezani besedi, saj se berilo od prejšnjega loči *»predvsem po tem, da so tu skoraj same pesmi – nabralo se jih je malo manj kot dvajset«*. V obeh se zvrstijo dela literarnih snovalcev – pesnikov, pesnic in drugih – vedno znova skozi čas in prostor. *»V kulturah daljnovzhodnih so se našla škržadja pričevanja nadvse zgodnja, ko ni Zahod še starca imel Homerja. Kitajec 'čán', Japonec 'sémi' pravi škržadu. (...) Homer v zahodnega sveta kulturo škržada vpelje pod imenom 'tettix', postavi Ezop ga ob mravljo v basen in Platon davni mit pred nas razgrne, kako nastal je tettix iz človeka. (...) Škržada ni le antika opevala, simbol je tudi bil vsem trubadurjem. (...) V Provansi (ob Grčiji, Japonski, Kini, v škržadjih pevcev centru najbolj slavnem), je Faure usodo pesnika, Mistrala, s škržada usodo prelepo povezal: 'Le cigale s'endort, comme meurt un poete, lasse d'avoir vécu, fiere d'avoir chanté.'«*[121] Matičetov sestavke dvanajstih avtoric in avtorjev (med njimi Carduccija,

[119] M. Matičetov, Škržadja antologija 2, *Primorska srečanja*, Leto 26, št. 249 (2002), 70. Škržada so poleg škržata (in po abecednem vrstnem redu pred njim) umestili na str. 1532 slovarskega dela novega pravopisa.

[120] M. Matičetov, Škržadja antologija, *Primorska srečanja*, Leto 24, št. 231/232 (2000), 587–597.

[121] Ibid., 587–589.

Garcia Lorce, de La Fontaina, Longosa,...) niza vse do naših dni, kar podobno ponovi v drugem izboru. Tudi v tej antologiji imajo časovno prednost škržadi iz stare Grčije; ob premiku v srednji vek pa Matičetov razkrije mikavno novost – izjemo med zbranimi literarnimi besedili o škržadu – živalsko pravljico v latinskih verzih neznanca iz Italije iz začetka 10. stoletja. V novejšem času se zvrstijo novogrški avtorji (Rotas in Elitis), nekaj je primerkov južnoslovanskega pesništva (na primer Nazorjeva pesem »Cvrčak«), a najmočnejši – vsaj po številu pesnikov, ki so v svoje tekste vpletli škržade (it. 'cicala') – je italijanski sklop. (V njem je vesel Pasolinija, ki je škržadu zapel že v svoji prvi drobni zbirki pesmi iz leta 1942.) Matičetov se v predgovoru opraviči zaradi bornosti slovenskega poglavja: »*Spodobilo bi se, to dobro vem, da bi bilo (...) obsežnejše. Do tega bo, upam, kmalu tudi zares prišlo, tako da bo pravzaprav vse, kar je bilo o škržadih pri nas že kdaj vrednega povedano ali zapeto, skupaj s primerno osvetlitvijo zasedlo čeden prostor na predstavitveni polici.*« V nadaljevanju pove, da ima pripravljenih vsaj že šest slovenskih pesniških besedil, vse od leta 1831 do danes.[122]

O škržadih pa Matičetov poskuša zapeti tudi drugače; kot etnolog. Išče in jih tu in tam najde (s pomočjo prijateljev in vedno bolj številnih »škržadjih« sodelavcev) v mitologiji, v glasbi, v vsakdanjem življenju... Odkriva njihov odsev in pomen v kulturi. Tako je na primer našel japonsko igračko z glasom škržada »semi«; velikonočne raglje iz okolice Krkavč v Istri, imenovane »škrgadice«; in dobil je zapisano pripoved iz Malezije – o tem, kako tam škržade lovijo ter na kakšen način jih potlej slastno pripravijo in pojejo...

Škržadjim zadevam ni videti konca. Drobna živalica iz poobedka o Milku Matičetovem, etnološkem krotilcu zverinic, in njegov »*ljubljenec iz mladih dni*«, ki bi jih lahko krstili kar za »dedov čas«, je ob koncu zgodbe o tem slovenskem folkloristu in etnologu nedvomno še enkrat slikovito in zgovorno potrdila, kam vse in kako daleč sežejo s svojim vplivom dogodki in izkušnje iz otroštva.

Post scriptum: Tudi zgodba o etnološkem krotilcu zverinic nima konca; Milko ne bo nikoli zares ukročen, dokončno »spravljen« v kakšno biografsko besedilo. V januarju 2003 mi je v muzej prinesel kopijo prispevka, ki ga je leta 1999 napisal za jubilejni zbornik Traditiones (28/2) na čast Zmagi Kumer. Nanjo mi je zapisal: »O mojem smrtnem grehu in spovedi, ki ima paralelo pri Mistralu; bi bil vesel, če 'fliknete' v svoj spis!« V prispevku z naslovom Podobni spovedi s Krasa in iz Provanse (na straneh 187–189) Matičetov opozarja na motiv spovedi v pesnitvi »Mirèio« (1858) provansalskega pesnika Mistrala (o uboju ptičke pastiričke), ki verjetno izvira iz ljudskega izročila, in ga povezuje z lastnim doživetjem iz mladosti (z zamolčanim kamenjanjem kuščarice); ubesedi srečanje s še eno, z nikoli pozabljeno zverinico iz otroštva – s kuščarico.

[122] Škržadja antologija 2, 57–59.

Milko Matičetov "v sedlu" na terenu Dekani leta 1949. (Foto: B. Orel)

LITERATURA

BUFON, M., Rezija. V. *Enciklopedija Slovenije*, 10, Ljubljana 1996, str. 192.

CEVC, T., Ob osemdesetletnici dr. Milka Matičetovega. *Traditiones*, 28/1 (1999), str. 9–11.

CIRESE, A., Milko Matičetov e i paesi del Molise (Italia). *Traditiones*, 28/1 (1999), str. 65–72.

DAPIT, R., Tradizione orale a Resia: un tentativo di confronto fra lo stato attuale e la ricerca di Milko Matičetov. *Traditiones*, 28/1 (1999), str. 35–50.

FIKFAK, »In principi je bila Basida« (in njen po-ustvarjalec). *Traditiones*, 28/1 (1999), str. 29–34.

KURET, N., Le Livre Slovène, 8 (Ljubljana 1970). *Traditiones*, 2 (1973), str. 330.

MATIČETOV, M., (podpis: Bogomilo Omari), Sant' Andrea nasce due volte in un canto narrativo dal Carso triestino. *Lares*, 11 (1940), str. 172–175.

MATIČETOV, M., Rezijanska pripovedna pesem. *Etnolog*, 17 (1944), str. 26–33.

MATIČETOV, M., Renata Steccati in njeni zapisi beneško-slovenskih ljudskih pesmi. *Razgledi*, 2 (1947), str. 120–128.

MATIČETOV, M., Attila fra Italiani, Croati e Sloveni. *Ce fastu?*, 24/25 (1948/49), str. 116–121.

MATIČETOV, M., Josip Jurčič, Regina Kramaro in nosilci folklore. *Razgledi* (Trst) 3 (1948) str. 449–457.

MATIČETOV, M., Utrinki iz ljudskega pesništva. *Novi svet*, 5 (1950), str. 382.

MATIČETOV, M., Posvetovanje vzhodnoalpskih folkloristov v Ljubljani marca 1956. *Slovenski etnograf*, 9 (1956), str. 280.

MATIČETOV, M., Le rotelle infuocate nelle Alpi Orientali. *Ce fastu?*, 27/28 (1951/52), str. 111–127.

MATIČETOV, M., Sežgani in prerojeni človek, Dela SAZU, II. razred, 15, Ljubljana 1961.

MATIČETOV, M., Geneviève Massignon: Contes corses – *Vidya* (Trapani) 3 (1965), 54–56. *Journal of the Folklore Institut*, 3 (1966), str. 84–88.

MATIČETOV, M., Il furto del fuoco: a Resia, in Sardegna e nel mito prometeico, Catania : Universita di Catania, 1968, [165]-191 str., [4] pril.

MATIČETOV, M., Slovenska ljudska imena zvezd in predstave o njih. *Anzeiger für slavische Philologie*, 6 (1972), str. 291–304;

MATIČETOV, M., Zverinice iz Rezije, Ljubljana : Mladinska knjiga, Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1973.

MATIČETOV, M., Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci. *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*, 2 (1974), str. 43–90.

MATIČETOV, M., »Bedenice«: imena, pesniško in obredno izročilo o tem cvetju na Slovenskem in pri sosedih v hrvaški Istri. *Traditiones*, 5/6 (1976/77), str. 277–300.

MATIČETOV, M., Ob zibki ljudske lirične pesmi v Reziji. *Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji*, Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1978. Str. 57-80.

MATIČETOV, M., Jozafat in Barlaam v Reziji. *Trinkov koledar* (1985), str. 122–157.

MATIČETOV, M., Sint ut sunt, /polemika z D. Nanevskim/. *Traditiones*, 15 (1986), str. 249–254.

MATIČETOV, M., Po sledovih medveda s Križne gore: mednarodni pravljični motiv AT 1910 v hagiografiji, ikonografiji, literaturi in ustnem izročilu. *Loški razgledi*, 34 (1987), str. 163-200.

MATIČETOV, M., Lün(j). *Traditiones*, 18 (1989), str. 119–124.

MATIČETOV, M., Durla: polšja samica. *Proteus*, 7/61 (1999), str. 332–333.

MATIČETOV, M., Škržadja antologija. *Primorska srečanja*, leto 24, št. 231/232 (2000), str. 587–597.

MATIČETOV, M., Škržadja antologija 2. *Primorska srečanja*, letn. 26, št. 249 (2002). Posebni odtis z dostavki, Nova Gorica, junij 2002. Str. 57–74.

MIKLAVČIČ-BREZIGAR, I., Pomen Milka Matičetovega za zahodne Slovence. *Traditiones*, 28/1 (1999), str. 51–63.

MUNDA HIRNÖK, K., Porabske poti dr. Milka Matičetovega. »Bil sem neučakan, da bi tudi iz Porabja dobil pravljico.«. *Traditiones*, 28/1 (1999), str. 73–80.

NOVAK, V., Teden dni pod cincalicami z Milkom Matičetovim. *Traditiones*, 28/1 (1999), str. 85–88.

PAHOR, B., O rojenicah ob Milkovi zibki. *Traditiones*, 28/1 (1999), str. 81–84.

SLAVEC GRADIŠNIK, I., *Etnologija na Slovenskem: med čermi narodopisja in antropologije*, Ljubljana 2000.

STANONIK, M., Slovenska različica primerjalne slovstvene folkloristike: oris raziskovalnega dela dr. Milka Matičetovega. *Traditiones*, 18 (1989), str. 7–54.

TERSEGLAV, M., Pogovor z dr. Milkom Matičetovim. *Celovški zvon*, 10, 34 (1992), str. 63–74.
ZEMLJIČ-GOLOB, S., Narodopisna bibliografija dr. Milka Matičetovega. *Traditiones*, 28/1 (1999), str. 13–28.

BESEDA O AVTORICI

Inja Smerdel, mag., etnologinja, direktorica Slovenskega etnografskega muzeja od julija 1995, je bila pred tem kustodinja za ruralno gospodarstvo v Slovenskem etnografskem muzeju (od leta 1980) in glavna urednica znanstvene publikacije Etnolog (1991–95). Po preučevanju nekaterih pojavov množične kulture (stenskega okrasja in godbe na pihala) se je v preteklih desetletjih posvečala zlasti raziskovanju različnih gospodarsko kulturnih prvin: soseskine gospodarske samouprave, del ob spravilu žitnega pridelka, ovčarstva s selitveno pašo, ptičjega lova, oselnikov in košnje, nazadnje žrmelj in (ženskega) ročnega mletja.

Med objavljenimi razpravami in članki, izmed katerih jih nekaj izpričuje tudi njene muzeološke poglede, sta pomembnejši deli: *Ovčarstvo na Pivki, Transhumanca od srede 19. do srede 20. stoletja ali Trije "ovčarji"* (Koper, 1989) in *Oselniki: zbirka SEM* (Ljubljana, 1994).

ABOUT THE AUTHOR

Inja Smerdel, M.A., ethnologist and director of the Slovene Ethnographic Museum since July 1995. Prior to her appointment as director she was curator of rural economy in the museum (since 1980) and chief editor of the scientific periodical Etnolog (1991–95). After initial studies of mass-culture phenomena (wall decorations and brass bands) her research efforts of the past decades concentrated on the cultural elements of economic activities: economic self-management of a village, harvesting jobs, sheep-farming and transhumance, bird-catching, whetstone holders and the hay harvest and, most recently, querns and hand milling (as woman's work). Noticeable among her treatises and articles, some of which also reveal her views on museum issues, are *Sheep-farming in Pivka, Transhumance from the Middle of 19th to the Middle of 20th Century or The Three "Sheep-masters"* (Koper, 1989) and *Whetstone Holders, published in the series of SEM* (Ljubljana, 1994).

SUMMARY
AN ETHNOLOGICAL TAMER OF "LITTLE CREATURES"
Milko Matičetov, researcher of oral literature

This biographic article on Milko Matičetov, whose first employment – nearly sixty years ago – happened to be with the Slovene Ethnographic Museum, was written (following an invitation) for the international conference "Fondateurs et acteurs de l'ethnographie des Alpes", held in autumn 2002 (November 14–16) in Grenoble. It is published in French in the journal *Le Monde alpin et rhodanien*, 1–3 trimestres 2004.
The article about the life and work of the Slovene folklorist and ethnologist, academician Dr. Milko Matičetov, attempts to be a rich lunch. Its aperitif is the introduction which provides the reader with the existing texts on Matičetov in Slovene folklorist and ethnological professional circles. The enticing starter is quite a surprise, a story about "Matičetov and his first encounter with France". The main course, the chapter "About Matičetov as a person and researcher, is enriched with two side-dishes, subchapters entitled "Alpes Orientales" and "Resia". The article concludes with a desert – "About Matičetov as an ethnological tamer of little creatures".
The basic data on Matičetov as a person and researcher are as follows:
He was born in Kopriva na Krasu as Milko Ukmar on September 10, 1919. He adopted the surname Matičetov after his family's house name in 1945. After grammar school which he attended in Gorica and where he started to publish, he studied classical and modern philology

with professor Arturo Cronio at the University of Padua. For some months during the war (1941/1942) he walked the High Savoy as an Italian "border guard". After he graduated and the war ended, he was employed as a curator at the Ethnographic Museum in Ljubljana from 1945 till 1952. From 1952 until his retirement he was an indispensable researcher at the Institute for Slovene Ethnology of the Slovene Academy of Sciences and Arts (and he was the Institute's director from 1975 to 1985). In 1955 he took his doctoral degree with a dissertation on the then scarcely known European story about a man who is burned alive and reborn. In 1995 he was elected as an associate member of the Slovene Academy of Sciences and Arts and a few years later (in 2001) as a full member. Matičetov has received several domestic and foreign awards for his work. He excels in empirical research based on the historical and geographical method. His contribution to science counts over 280 published treatises and professional articles, of which about a third were written in Italian, German or another foreign language.

The central theme of Matičetov's research is literary folklore, folk literature and narrative literature, in particular from Western Slovenia (the Karst, the Soča basin, and Resia) and from other Slovene fringe provinces (Carinthia, the Raba basin). The culmination of his research efforts is the collection of over 3000 units from the rich Resian literary tradition and its typical archaic elements. An important chapter of his professional work was the period of the free study group of ethnologists of all nationalities in the Eastern Alps (called "Alpes Orientales"). He was one of the initiators of its foundation in 1956.

Matičetov's genuine enchantment with nature, based on his experiences in childhood, often directed his research work to related themes. Beside by the names of flowers and stars he was most attracted by animals, in particular by the Resian *zverinice* (literally: "little wild animals"). He collected a whole book of animal fables about them, his famous sixty *Zverinice iz Rezije (*1973). In recent years his scientific and poetic research focuses on cicadas, these divine insects which softly sing in oral literature and are charmingly present in general literature.

Dr. Milko Matičetov in mag. Inja Smerdel na mednarodnem kolokviju »Fondateurs et acteurs de l'ethnographie des Alpes«, ki je bil novembra leta 2002 v Grenoblu. (Foto: dr. Klaus Beitl)